

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

6.

KÉT TANULMÁNY
A NYELVÉSZET S A NYELVMŰVELÉS
TÖRTÉNETÉBŐL.

GRIMM ÉS RÉVAL. — A MONDOLATRÓL S A NYELVUJÍTÁSNAK
EGY ELHANYAGOLT FORRÁSÁRÓL.

IRTA

RUBINYI MÓZES D^R.

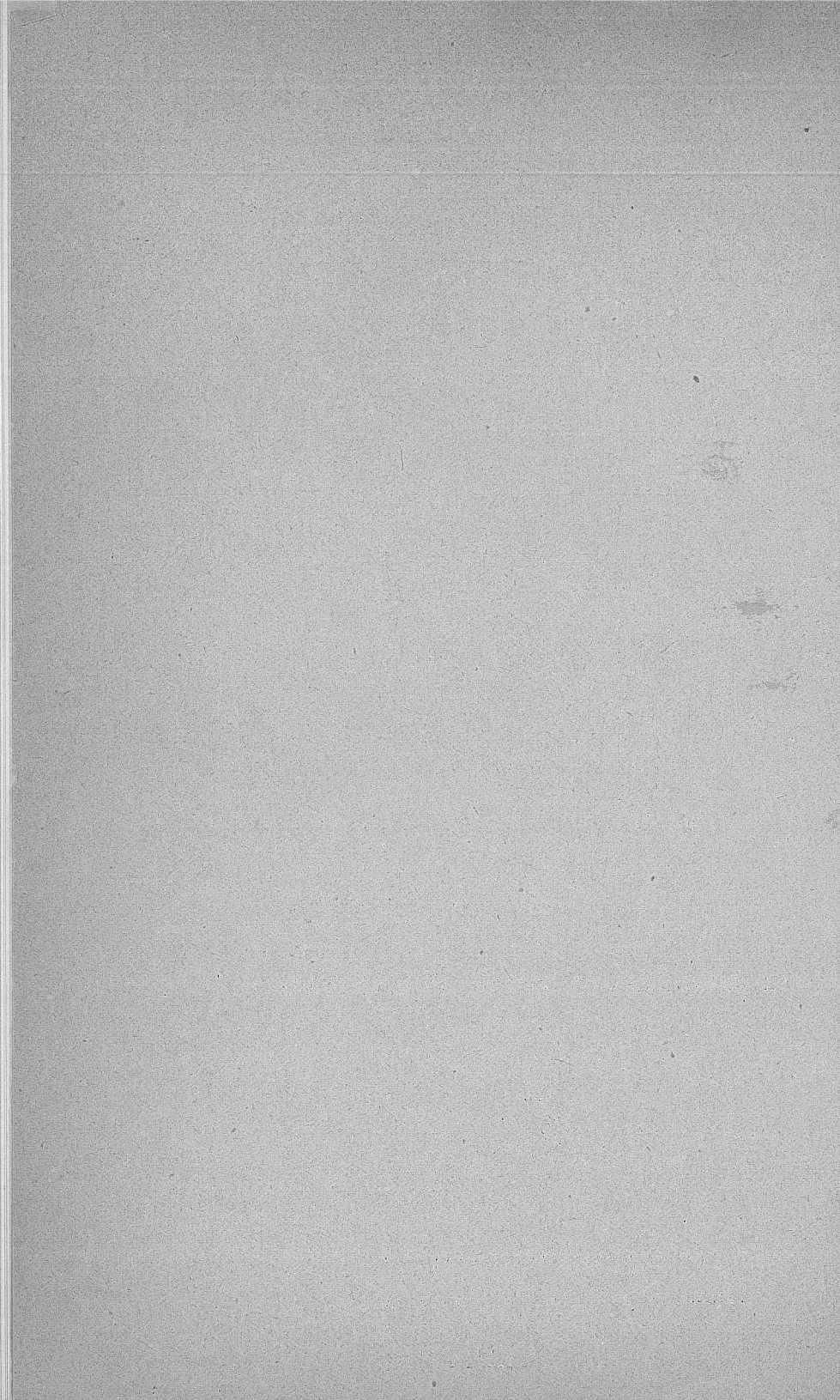
KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVÖRBŐL.

BUDAPEST, 1903.

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

Ára 1 korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

6.

KÉT TANULMÁNY
A NYELVÉSZET S A NYELVMŰVELÉS
TÖRTÉNETÉBŐL.

GRIMM ÉS RÉVAI. — A MONDOLATRÓL S A NYELVUJÍTÁSNAK
EGY ELHANYAGOLT FORRÁSÁRÓL.

IRTA

RUBINYI MÓZES DR.

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVÓRBÓL.

BUDAPEST, 1903.

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

GRIMM ÉS RÉVAI.

»...δοεῖν οὖν θάτερον ἢ τοιαύτη τῶν
ἐναντίων ποιήσει παράθεσις καὶ κατα
νόησις, ἢ παρήξει πρὸς τὸ βέλτιον ἢ
καὶ τοῦ χείρονος ἀποστήσει τὴν πίστιν.«

Plutarchos.

I. Bevezetés.

A régi magyar nyelvészet művelői között senki sincs, ki oly nagy hatással lett volna korára és az utókorra, ki oly nagy fejlődést jelentene nyelvtudományunk történetében, mint Révai Miklós. Szenvedéssel telt életének¹ (1752—1807) csak a végén értik meg működésének egész fontosságát, de halála után őt is utóléri az életükben felre ismert nagyságok balsorsa: a mértéken és érdemen felül való dicsőítés.

Legelső életrajzírója, Toldy Ferencz, kísérelte meg legelőször értékének megállapítását. Már itt találkozunk a mértéktelen dicséret első csírájával. Így kezdődik az életrajz:² »Wir versuchen eine kurze Biographie jenes Mannes unsern Lesern zu überliefern, der, zum ewigen und einst Neid erregenden Ruhme seines Vaterlandes, zum *ausgebreitetsten Nutzen* seiner Muttersprache, und *der ganzen Sprachforschung überhaupt*, in einem Jahrhundert geboren ward, welches seine Grösse zwar zu ahnen, aber nicht zu fassen fähig war.« Majd magyarul és határozottabban is megjelenik az ítélet, de most már megbővülten, mert Révai Miklóst nemzet-nyelvészeti fontosságából kiemelve a történeti nyelvtudo-

¹ Vö. Bánóczi József: Révai Miklós élete és munkái. A M. T. Ak. által a Fraknoi-Horváth díjjal jutalmazott pályamű. 1879. (Ezentúl »Bánóczi« rövidítéssel idézem, mint a többi munkát is csak így, a szerző vezetéknévének kitételével, ha az illető szerzőtől csak egy munka kerül szóba az egész dolgozatban.) Csaplár Benedek életrajzi adathalmaz (Révai M. élete Bpest 1881—9) a Bánóczi munkája mellett e dolgozathoz nem volt szükséges.
— ² Johann Niklas Révai der Grosse. Pannonia. Ein vaterländisches Originalblatt. 4. Jahrgang (1822.) 93. szám.

mány megalapítójává teszi: ¹ »... Ez úton lett Révai a történeti nyelvtudomány megalapítója nálunk és egyszersmind megelőzője e téren a külföldnek, mely nem is ismerve a magyar tudománynak e nagy lépését, csak egy évtizeddel később alkotta azt meg« és »... Hosszas betegeskedés után 1807. április 1-én ragadta el a halál a történeti nyelvészet e nagy megalapítóját.«

Irodalmi arczképeiben ² Toldy még tovább megy: »Tíz és több évvel halála után lettek Humboldt Vilmos igazán a philosophiai, Bopp az összehasonlító, Grimm Jakab a historiai nyelvtudomány megalkotói: Révai már a múlt század utolsó tizedében írta meg időszak-alkotó commentariusait a régi halotti beszédre, melyek mind a három irányban meglepő tiszta és új nézeteket s mély belátást az emberi szellemnek a nyelvek alkotásában nyilatkozó munkásságába tanúsítanak.«

Ez az összevetés kedves mondása lett a magyar nyelv és irodalom történetírásának. Különösen nagy helyesléssel találkozott az a része, a mely Révaival alapíttatja meg a történeti nyelvtudományt s a mely Révai Miklóst Grimm Jakab elé állítja. Bánóczinak nagyhatású, igen szépen megírt életrajza sokat segített e felfogás elterjedésében. Lelkesülésében azonban még jobban elveti a sulykot: »... És fel fogja jegyezni a nyelvészet története a Révai nevét a legnagyobb hősei közé; el fogja mondani, hogy e férfiú . . . egy maroknyi nép fia, Európa tudósainak új eszméket hirdetett és új utat jelölt ki.«³

Ez a felfogás, egyre növekedő Révai-kultuszunkkal nagyon megegyezett. Legjobbaink történeti könyvei e nézetet vallják. Simonyi szerint is »megelőzte Grimmet — s ez dicsőségére szolgál a magyar nyelvészetnek — Révai Miklós, ki az ő Grammatica Elaborationjában már teljes tisztaságában alkalmazta a fejlesztő módszert s meglepő eredménynyel magyarázta a mai nyelvalakot a régibb nyelvalakok világánál.«⁴ Ezt tanultuk a középiskolában és ezt tanítjuk ma is legjelesebb és legáldásosabb hatású tankönyvünkben.⁵

Megokolatlan dicsőségünket idegeneknek, idegen nyelveken is kihirdettük már. Még jó, hogy észre nem vették. Schwicker

¹ Toldy: A magyar nemzeti irodalom története. 2. kiadás 1868. 135. és 138. l.; 4. kiadás 1878. 170—171. és 174. l. stb. — ² Negyedik arczkép: »Révai Miklós, a nagy« 28. l. — ³ Bánóczi 321. és 323. — ⁴ Tüzetes M. Ny. X. l. és ugyanígy a nagy Beöthy-irodalomtörténetben 1: 682. — ⁵ Beöthy kis Irodalomtörténete 1: 132. stb. összes kiadásaiban.

felületes könyvében¹ ezt olvashatjuk Révairól: »Er ist der Begründer der historischen Philologie, und darin der Vorläufer von Franz Bopp und Jakob Grimm.« Kont szép francia nyelvű magyar irodalomtörténetéből a francziák is olvashatják Révairól:

»Il est le fondateur de la philologie hongroise. Il procède dans ses *Antiquitates litteraturae hungaricae* (1803) et son *Elaboratio Grammatica Hungarica* (1803—1806) d'après la méthode historique, est créée une grammaire historique à la fin du siècle dernier, bien avant Grimm et Bopp, aux noms desquels s'attache la gloire de cette méthode.«² És keserű lemondással fűzi hozzá Bánóczi után:³ »Telle est la destinée fatale des petites nations isolées: elles peuvent ressentir tout ce qu'il y a de plus noble, elles peuvent imaginer tout ce qu'il y a de plus grand, et, cependant, il est rare que leur découvertes arrivent à la posterité.«

Ez idézetekből kitetszik, hogy itt nem egyes személyek túlsásáról van szó. Nem egyének, hanem egész kornak tévedése az a tény, hogy a magyar nyelvészetben a fent idézett, Grimmnek és Révainak viszonyát kifejtő ítélet él, és pedig már évtizedek óta, anélkül, hogy valaha valaki e két munkás működésének egymáshoz való viszonyát tudományos alapon kifejtette volna.

Tagadhatatlan időrendi tény ugyanis, hogy Révai *Antiquitates* című könyve és nyelvtana már 1803-ban ki volt nyomtatva. Tény, hogy Grimm grammatikájának első kötete először 1819-ben jelent meg. Ez azonban csak könyvészeti adat. Az a kérdés, hogy a nyelvtörténeti kutatásnak amaz alapelvei, a melyek jórészt még ma is a nyelvről való felfogásnak részei, megvannak-e már amaz érettségben, a maguk eredetiségében Révainál, mint Grimm nagy munkáiban olvashatjuk; vagy egyáltalában: Grimmhez viszonyítva nyelvtörténetinek nevezhető-e Révai nyelvészeti módszere?

E kérdésre csak Grimmnek és Révainak bíráló egybevetése alapján felelhetünk úgy, hogy feleletünk a tudomány követelményeinek megfeleljen. Ez egybevetés csak mintegy külső kapcsolatban lehet az elsőségnek a tudomány fejlődésére nézve majdnem közömbös kérdésével. Sokkal fontosabb eredménye az az új és az összes források tüzetes áttanulmányozásából eredő megvilágítás, a mely az összehasonlítottakra esik.

A mi kutatásunk rendszerét illeti, ügyelnünk kell arra, hogy nyelvészek módszerének egybevetésében az illetők alkotásaiból meg-

¹ Johann Heinrich Schwicker: *Geschichte der ungarischen Litteratur* 333. — ² J. Kont: *Histoire de la littérature hongroise*. 172. — ³ Id. mű 173.; vö. Bánóczi 323.

kell szerkeszteniünk a nyelvről és tudományáról való felfogásukat. E megszerkesztés azonban gyakran tévedhet belemagyarázásokba. Ezért súlyt az egybevetésnél csak olyan elvekre kell vetnünk, a melyek az illetőnél tudatosak. Saját kijelentéseik alapján kell megalkotnunk felfogásukat, de, természetesen, ügyelve arra a gyakori esetre, hogy az elvi kijelentések nem maradtak-e a nyelvészet gyakorlatától elszigetelten, hogy az alkotások az elvekkel egyhangban vannak-e?

Grimm mindvégig oly tudatosan dolgozott, oly tervszerűen, hogy elméleti felfogásának és gyakorlati munkásságának egyöntetűségét nekem felesleges bizonyítgatnom. Legfeljebb csak bizonyos eltérések megállapítására szorítkozhatom. De Révainál nem egyszerű el kell merülnünk a tárgyi dolgokba is, mert gyakran tüzes lelkesedése és ennél mégis kisebb önállósága oly eszméket hangsúlyoztat vele és oly elveket, a melyeket gyakorlati-nyelvészeti munkásságában nem érvényesít.

De hogy Grimmnek és Révainak egymáshoz való viszonyát megérthessük, őket elébb külön-külön meg kell figyelnünk saját nyelvtudományuk múltjának megvilágításában. Révainál a német hatás iránt is különös figyelemmel kell lennünk. Így mintegy lerázva róluk az idegen elemeket, megértve fejlődésüket, kutatunk kell bennük a nyelvtörténeti felfogást. És itt a következő kérdésekre kell felelnünk:

1. Hogyan nyilvánul munkásságukban általában a nyelvnek s a nyelvészetnek történeti felfogása? E kérdéssel szoros kapcsolatban van

2. az, hogy mily fokon nyilvánulnak nyelvösszehasonlító törekvéseik, hiszen — meglátjuk — a nyelvhasználat a nyelvtörténet tudományától el nem választható, s egy közös fejlődés különböző fokain áll mind a kettő; és

3. az is, hogy mily érettségben gondolkodtak a nyelvnek eredetéről és ősi, történet előtti fejlődéséről. Ki fog tűnni a tárgyalás folyamán, hogy mily gyümölcsöző épp a nyelvtörténet első bűvárainak

4. az élő nyelvhez való viszonyát és

5. a nyelvújító törekvésekről való felfogását megismerni és összehasonlítani. Végül alakjaikat az utánuk fejlődött nyelvtudománynyal kell megvilágítanunk, s az utókorra tett hatásnak e rajzában nem egy személyi vonatkozásnak is helye lesz.

A nyelvtörténeti módszer próbaköveinek nevezhetném e kér-

déseket, a melyek közül a három első és részben a negyedik is általános nyelvészettörténeti kérdésként tekinthető, az ötödik természetesen csak nyelvújító korok nyelvtudósainál jöhet tekintetbe, de ekkor megbeszélésének elmulasztása hézag, a mely az egész egybevetés eredményeit veszélyezteti.

II. Forrásaik.¹

Soha senki sem jellemezte találóbban Grimm Jakabot, mint ő magamagát, húsz éves korában Párizsból, Vilmos öcséséhez írt levelében²: »Ich möchte nie etwas drucken lassen, wozu mir die Hauptideen von einem andern gegeben sind.« De az önállóság csak bizonyos tanulmányok alapján juthat érvényesüléshez és Grimm előtt már a német filológiában jelentékeny kísérletek történtek.

Ezek közül különösen nagy hatással voltak rá³: Ten Kate (1674—1731), Rask (1787—1832), Adelung (1732—1806), és történeti irányára aggkoráig szeretett tanára, barátja: Savigny. Rajtuk kívül Hicke⁴, az angol grammatikus széles szemkörű nyelvhasonlításával, Böttmann és Grotefend görög és latin nyelvtanai szintén nyelvi egybevetéseikkel foglalkoztatták ugyan lelkét, de tartósabb hatás nélkül. Humboldt Vilmos nyelvfilozófiája mély nyomokat hágy lelkében, de ez csak egyetlen kérdésnek, a nyelv eredete kérdésének tárgyalásánál nyilvánulhat, hiszen Grimm nyelvtanával épp a filozófiai nyelvészkedés fölött tör pálczát.⁵ Scherer szerint ugyan Grimm csak Humboldt fellépte⁶ után érhetett meg nyelvtörténeti tanulmányára, de, mint látni fogjuk, e segítségmagyarázat felesleges, mert nyelvtörténeti felfogásának fejlődése természetesebb úton magyarázható.

Az erős, illetőleg hangváltoztató igeragozás szabályai németül először Grimm nyelvtanában jelennek meg, de száz esztendővel

¹ Vö. Paul: Grundriss² 1 k.; R. Raumer: Geschichte der germ. Philologie; W. Scherer: Jacob Grimm; O. Schrader: Sprachvergleichung und Urgeschichte; Th. Benfey: Geschichte der Sprachwissenschaft; Delbrück: Einleitung in das Sprachstudium³ megfelelő részeivel és fejezeteivel és a többi alkalom adtán idézendő munkával. — ² Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit. 62. l. — ³ Elődeihez való viszonyát maga tárgyalja: Deutsche Grammatik I. Bd.¹ (G. Gramm.) A közkézben forgó harmadik kiadásból ez irodalomtörténeti rész elmaradt. — ⁴ G. Gramm. I.¹: 79. l. — ⁵ Vö. G. Gramm. I.¹ Bev. — ⁶ 1812-ben jelent meg: Über die vaskische Sprache című munkája.

előtte kifejtette ezeket a németalföldi Ten Kate. Maga Grimm is elismeri, hogy: »... die Wortableitungen beziehen sich auf ihn.« De hozzá való viszonyát helyesen dönti el ama kijelentésével, hogy Ten Katenál a történeti biztosság hiányzik.¹

Grimm legfontosabb felfedezését, a Lautverschiebung törvényét sokáig tárgyalták a Rask névvel kapcsolatban. Maga Grimm is nem egyszer igen dicséri Raskot s meg is említi, hogy kutatásaik találkoztak.² Ma már azonban senki sem beszélhet komolyan kölcsönvételeiről. De Rasknak örökre megmarad az a nagy érdeme, a mit Scherer így fejez ki: »Dass aber bei Grimm die Überzeugung zum Durchbruch kam, die ganze geschichtliche Grammatik sei mit einer umfassenden Untersuchung der Laute zu beginnen, das war ohne Zweifel eine Folge der eindringenden Bemerkungen und Beobachtungen, die Rask in seiner Preisschrift über die Wichtigkeit der Lautlehre, und über die regelmässige Lautvertretung macht.«

Grimm életírói és jellemzői, felfogásom szerint, igen kevésre becsülik azt a hatást, a melylyel Adelung volt rája. Meg sem említik, vagy éppen csak hogy megemlítik. Pedig Adelung munkái hosszú életén keresztül mindig előtte lebegnek. Adelung Grimmnek közvetetlen elődje a német irodalomban. A Grimm nyelvtana és szótára az Adelung-könyvek örökébe lépett. Grimm gúnyolja ezeket, van dicsérő szava is hozzájuk, de állandóan foglalkozik velök. »Umständliches Lehrgebäude«-nak czímezé Adelung nyelvtanát³ purista hajlandóságánál fogva és Grimm készen van a szójátékával: »Wie viel Pfeiler, Balken, und Bänder mangeln in diesem Bau, dass er kaum stehen würde, gälte es seine sinnliche Errichtung.«⁴ De ez az ellenszenv, — mint lesz alkalmunk másutt látni — abból a nagy szeretetből indult ki, a melylyel Grimmék Goethet körülrajongták. Még bámulatos munkájában, a Geschichte der deutschen Sprache-ban (1880, 4. kiad.) is Adelungra emlékezik, a ki szintén élete alkonyán írta meg a német nyelv történetét.

De a legtöbbet, életének legnagyobb alkotását: a nyelvnek történeti tanulmányát Savigny lelkes történeti előadásai, majd barátsága fejlesztették ki lelkében. Párizsban jogi kéziratokat kellett Savigny részére összehasonlítani és 1805-ből Vilmoshoz

¹ G. Gramm. I.: 76. — ² G. Gramm. I.: 18. — ³ Vö. e fej végével, hol Révainak Adelunghoz való viszonyát tárgyalva e munkákat névszerint idéztem.

írt levelében¹ lelkesedéssel írja, hogy milyen érdekes ez a munka. Ez történeti összehasonlításainak csírája. Ennek hatásaként tekintendő 1815-ben megjelent *Poesie im Recht* című értekezése.² S nem ok nélkül történt, hogy Grimm a nyelvtörténet elveit legelőször nyelvtanának Savignyhoz intézett ajánlásában fejezi ki. Savigny nagy hatására még 65 éves korában is melegen emlékezik és *Das Wort des Besitzes* című akadémiai értekezésében³ azt mondja: »Ich bekenne mich Iren schüler.« A nagy jogásztól azonban csak egy bizonyos történeti irányt tanulhatott — vagy a hogy ő maga találóan mondja ez értekezésében »eine wissenschaftliche Stimmung« — a melyet még aztán kellett átplántálnia saját tudományába.

És ha még tekintetbe vesszük, hogy egész életében olyan emberekkel érintkezett, mint Lachmann és Bopp, akkor valóban érdeklődve fordulunk Révainkhoz, kérdeve, hogy e mindenesetre nagy hatással szemben mit talált készen Révai, kiktől és mit tanulhatott nyelvtörténeti módszerének megállapításához. Feleletünk két részből fog állani; az egyik a magyar hatásokról fog elszámolni és a másik a fontosabbikról és jóval nagyobbról: a németről.

*

Révai Miklós magyar elődeitől csak részleteket tanulhatott. Nagy tehetsége észrevette a gyámoltalan könyvek néhány ügyes megfigyelését és nagyon jó érzéke volt érvényesítésükhöz. A régi magyar grammatikusok közül Molnár Albertet és Pereszlényi Pált szerette legjobban;¹ Molnártól vette át Révai többek közt a szókezdő mássalhangzókról szóló törvényt, példáival,² a szótagolás törvényeit³ és az igeragozásban a személyeknek héberes sorrendjét (1. harmadik, 2. második, 3. első személy).⁴

De nem kerülhette el figyelmét Sajnovics Jánosnak Demonstratioja sem, ennek az eszes jezsuitának alapvető munkája, »ki csillagot ment vizsgálni a magas éjszakra és hazatérve a magyar-ugor összehasonlító nyelvészet megalapítója lett«.⁵ Tőle és Gyarmathy Sámuelről veszi át jórészt nyelvhasznításának nem héberes

¹ G. Gramm. 1:22. l. — ² Briefwechsel stb. — ³ Kleinere Schriften von Jacob Grimm. 8 kötet. 1864—1890. (>Kl. Schrift.<) 6:152—191. — ⁴ Kl. Schrift. 1:117—144. lásd 114. l. — ⁵ Révai: *Elaboratio Grammatica* (R. Gramm.) 2:650. l. — ⁶ R. Gramm. 1:87. — ⁷ R. Gramm. 1:91. — ⁸ R. Gramm. 2:620. — ⁹ Szinnyi József: Révai magyar-ugor nyelvhasznítása. NyKözl. 15. k. E munka alapvető Révai nyelvhasznításának megismeréséhez.

elemeit.¹ De a hatás, a melylyel különösen az utóbbi volt rá, nem veszi el Révaink önálló ítélőképességét. Az ikes igékről szólván, nem csodálkozik apró grammatikusok tévedésein. De mikor azt látja, hogy Gyarmathy Sámuel is, ez a »Linguae Hungaricae Magister« is inog és »tévedez« e dologban, akkor »stupeo equidem, totusque cohorresco, et iure indignor.«²

A debreczeni grammatika nagy tévedéseit éles szemei észre veszik. »In tenebris palpat Magna Grammatica Debretzinensis.« De mindezeknél fontosabb Révai megítélésére az a hatás, a melynek élete egyik főproblemáját köszönhetette.

Simonyi Zsigmond volt az első, a ki kellően hangsúlyozta Bőjthi Antalnak Révaira tett nagy hatását.³ Révai őt »Vir doctissimus«-nak nevezi, és világosan meg is mondja,⁴ hogy »insignis est in in his Antonius Bőjthius«, hiszen az ikes igék fanatikus védelmét ő tőle vette át. És a becsületes Révainál, kit a sors szenvedni és hálálkodni nagyon megtanított, a meleg dicséret mindig a hála forrásaiból fakadt.

Mint Grimm és mint mindenki, Révai is sokat tanult kortársaitól. Beregszászi Pálon kívül, kivel barátságos levelezésben állott,⁵ különösen ketten hatottak rá; az egyik a támadónak sokszor keserű, de sokszor hasznos kifakadásaiival, a másik a jóakaratú támogató jóleső dicséreteivel.

Verseghy Ferenczcel vívott erős kifejezésekkel telt vitája, bár ellenfeléről a legnagyobb megvetéssel szól mindig — hitvitái hang vonúl végig a tollharczon,⁶ »Franciscus Versegius, Musicus, Poeta, Historicus, Philosophus et quocunque nomine alio ipse, a suis admiratoribus vocari optat...«⁷ gondolkodóba ejthette a népnyelv nagy megvetésében.

Verseghy megítélésében Kazinczy is támogatta. 1806. aug. 5-én írt levelében még lesújtóbb hangon nyilatkozik a széphalmi író-fejedelem Verseghyről, eme »megromlott fejű« grammatikusról. De annál nagyobb dicsérettel halmozza el Révait. És bár inti az

¹ Vö. még e dolgozat IV. fejezetével. — ² R. Gramm. 2: 966. Vö. még R. Gramm. 2: 931. l., a hol ezt mondja Gyarmathyról: »Deficit virum diligentem necessaria, in his perspicacia, et iustus rigor. Non discernit consuetudinem vitiosam a recta . . .« — ³ A nagy Beöthy-irodalomtörténetben 1: 674., 676. — ⁴ R. Gramm. 2: 1047. és 1050. — ⁵ Vö. A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában 2225 Quart Lat. al. levő kézirat-csomóban Beregszászinak 1803. decz. 14-én Révaihoz intézett levelét. — ⁶ R. Gramm. 2: 977—1056. — ⁷ R. Gramm. 2: 978.

»alacsonyságoktól«, harczra bűzdítja továbbra is. »Te azonban láss ügyed, védelméhez' s tedd, a' mit a' nemes harczoló; csak birtokát, csak az ártatlanságot, igazságot védi, 's megkiméli az embert az ellenségben is. Élj szerencsésen! Dicsőíttessék meg küszdésedben is a' Haza, a' Virtus és az Igazság!«¹

A dicséret, a melylyel a kor legnagyobb magyar írója Révainkat megilleti, jogos és helyes volt. Láttuk, hogy Révai elődeitől csak részleteket tanulhatott, ámbár ezekben aztán sokszor feltűnő konzervatív hajlama. Így jól tudja, hogy a régi magyar nyelvtanok ama rendszere, a mely a magyar szóragozást casusokra bontva tárgyalta a latin minta szerint, tarthatatlan. »Nam terminationes nostrae, qui casibus Latinis respondere videntur, penitius spectatae, praeter nominativum, non sunt revera casus huiusmodi; sed voces, etiam separatim sumtae, significantes, pleraeque postpositionum valore, quae casus Latino reddunt per circumscriptionem.«² Tökéletesebben ma sem lehetne a magyar szóalakoknak a latin esetekhez való viszonyát kimondani. És mégse tud megszabadulni a kaptától s a magyar szóragozást esetekre bontja szét és négy deklinációba osztja be. Tudja, hogy nyelvünkben nincs grammatikai nem, s mégis csoportosít hím, nő és semleges nemű szavakat. Egész nyelvtanának szerkezete (Introductio, Orthoepia, Prosodia, Orthographia, Etymologia és Syntaxis) a régi latin grammatikák kaptaszerű szerkezetére utal bennünket.

De éppen a nyelvnek az a történeti felfogása, a melynek első csírája a magyar irodalomban épp Révai munkáiban tükröződik, éppen ez hiányzik összes elődeiben. Váratlan és hirtelen fordulatot jelent Antiquitasesének és nyelvtanának megjelenése a nyelv történeti kutatásának épp ama tudatos hangsúlyozása miatt, a melyről később lesz alkalmunk szólani. Sokkalta önállóbban jelenik meg hát Révai magyar elődeivel szemben, mint Grimm, mert ő épp azt a *wissenschaftliche Stimmung*-ot nem találhatta meg a hazai irodalomban. De szárnyaló lelke nem maradt meg hazája keretein belül, idegenektől is tanult s nekünk kötelességünk őt összes útjaiban követnünk.

*

A 19. század elején valóságos Adelung-láz volt a magyar irodalomban. *Nyelvész* és *Adelung* azonos fogalmakká váltak és ha Kazinczy Verseghyről azt akarja mondani, hogy őt meg nem

¹ Nemz. Múz. 2225. kéziratcsomóban, Kazinczy Révaihoz 1806. aug. 5-én. — ² R. Gramm. I. 203.

illető polczra kapaszkodott, ezt így fejezi ki:¹ »... 1803-ban haza jött, eltelve azon gondolattal, hogy Adelunggá teszi magát köztünk.« — Soha talán olyan éles ellentét tudósok között nem volt, mint Révai és Verseghy közt, és Verseghy Proludiumját »ad Systema Adelungianum« írta, amaz Adelung után, kinek Révai feltétlen híve volt.² S még 1830-ban is, mikor Guzmics igen nagyot akar mondani Révairól, Adelunghoz hasonlítja: »Révait mint philologust Nagynak fogja a késő nemzedék is nevezni, s ha méltán dicsekszik a német Adelungjával, a magyar nem kevésbé lehet büszke Révaiával.«³

Adelung különösen három munkájával volt nagy hatással korára és Révaira.⁴

1. Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache zur Erläuterung der Deutschen Sprachlehre für Schulen. Von Joh. Christoph Adelung. Leipzig, 1782. Két kötet.

2. Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der oberdeutschen. Leipzig, 1774.

3. Über den Ursprung der Sprache und den Bau der Wörter, besonders der Deutschen. Ein Versuch. Leipzig, 1781.; és: Über die Geschichte der Deutschen Sprache, über deutsche Mundarten und Deutsche Sprachlehre. Leipzig, 1781.⁵

Ezeket kívül különösen Révaira volt nagy hatással Adelungnak a német stílusról írt munkája,⁶ a melyet Révai részint átdolgozott, részint lefordított.⁷

Adelung nyelvtanának, még az Elab. Gramm.-kötetek külső formájához is hasonló két kötete Révainak nyelvtanára volt hatással,⁸ valamint a 3. al. munkák is. A szótár hatása Révainak csak terveiben nyilvánulhatott.

Révai, a hol csak teheti, koronatanunak használja Adelungot vitáiban.⁸ Utána megy néha még hibáiban is. Aláírja és

¹ Pályám emlékezete. Abafi kiadása 331. — ² Vö. R. Gramm. 2. 1051. — ³ Guzmics Izidor: Révai pályája. Tudományos gyűjtemény 1830. II. k. — ⁴ Vö. Bánóczyi eredményeivel 283. — ⁵ E két munka rendszerint egybekötve fordul elő, együtt is idézik. Én is ilyen példányt használtam a lipcei Germanistisches Institutban. Ugyanez a felfogás a nyelvről és tanításáról, ugyanígy van kifejtve a Lehrgebäude-ben. (1: 3—118.). — ⁶ Über den deutschen Styl (1785.). — ⁷ A »Magyar Deákság«-ban. Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeumban. Két kötet. — ⁸ Adelungnál, a második kötetben a mondattan is le van tárgyalva. De az ennek megfelelő rész Révainál a Verseghy ellen írt ikes ige-polémia. S viszont egy ily hosszú polémia van Adelungnál is, csakhogy elől. (19.—60.). — ⁹ Vö. pl. R. Gramm. 2.: 943. 1031.

idézi tőle pl. ezt a nevetséges mondatot, melynek második, tart-
hatatlan fele az elsőt, a helyeset, meghazudtolja: »Veneratur
linguae usum in singulis eins partibus: sed eum non commiscet
cum linguae vitiis, ut ut ista communia sint.«¹ A hatás gyakran
egész nyelvtani szerkezetek átvételében nyilvánul. A nyelvtanban
Révai szerint² »generales leges quatuor sunt: *consuetudo, ana-*
logia, etymologia et euphonia.« Adelung szerint³ »Gesetzgebende
Theile in der Sprache: 1. *der Sprachgebrauch*, 2. *die Analogie*
oder Sprachähnlichkeit, 3. *Etymologie*, und ... es gibt auch
Fälle, wo alle diese drey Entscheidungsgründe schweigen, und
alsdann nun in einer ausgebildeten Schriftsprache allerdings der
Wohllaut in Betrachtung gezogen wird.«

Nem lehet feladatunk megállapítani, hogy e nyelvtani szem-
pontok mily viszonyban vannak a régi grammatika megkövese-
dett s e korban különösen elterjedt rendszerével. Tárgyunk szem-
pontjából csak ezt a nagy egyezést óhajtjuk kimutatni.

Nem egyszer észreveszszük azt is, hogy részletkérdésekben
Adelungnak hozzánk közelebb eső felfogását Révai nem fogadja
el s így a jó forrás elmellőzésének hibájába esik. Mily szépen
fejti ki pl. Adelung után, hogy az írónak nincs joga zsarnok
módra belekontárkodni a nyelv belső fejlődésébe. »Grammati-
cus non est legislator nationis, sed collector tantum legum ab ea
factarum.« (Adelungnál:⁴ »Der Sprachlehrer ist nicht Gesetz-
geber der Nation, sondern nur der Sammler und Herausgeber
der von ihr gemachten Gesetze, ihr Sprecher und der Dolmetscher
ihrer Gesinnungen.«) De ezt Révai ama lapokon teszi, a melye-
ken az ikes igéért harczol.

Adelung a prozódiaival másfél lapon⁵ végez, mert szerinte⁶
a dolog így van: »Gemeiniglich rechnet man auch die Prosodie
mit zur Sprachkunst, vermuthlich nur bloss, weil sie in den
Lateinischen Sprachlehren mit dahingezogen worden«; Révainál
ez még önálló és fontos fejezet.⁷ S Révai héber hasonlításával
szemben Adelung már szabad volt a középkori grammatika e
naiv maradványától.⁸

Révainak Adelunghoz való viszonyát Révai nem egészen

¹ R. Gramm. 2:944. — ² R. Gramm. 1:23. és Propositiones ex lin-
gua Hungarica 1. — ³ Lehrgeb. 1:109. — ⁴ Lehrgeb. 1:113. és vö. R.
Gramm. 2:942: »Non ipsi scriptores crearunt hanc linguam«, és ezenkívül
2:944. — ⁵ Lehrgeb. 1:265—266. — ⁶ Lehrgeb. 1:117. — ⁷ R. Gramm.
1:147. — ⁸ Lehrgeb. 1:10.

találón döntötte el. Nyelvtana második kötetéhez van csatolva egy pótlékfejezet: *Additamentum ex Joanne Christophoro Adelungo*. Révai itt Adelungnak a nyelv eredetéről írt, már említett munkáját ismerteti »ut completeret postremam philyram, cuius pagellae aliquot vacuae debuissent manere«. Adelungot itt is »Philologus omnium Maximus«-nak nevezi. Az 1060. lapon így folytatja: »Sic locutus est Magnus Adelungus. Ego vero, antequam Adelungum legissem, illa tantum facula, quam mihi accendit orientalium linguarum studium, et facta cum his, nostrae et septentrionalium comparatio, sponte mea perueni ad hanc rationem naturae ductum secutus: sumque postea in proposito meo tanto magis confirmatus Viri tam Rari sententia, adeo cum meis principiis conspirante...«

Ez még Adelungnak részleges hatására sem állhat meg. Mint magyar elődeitől, Adelungtól is tanult Révai sokat, különösen a mi a nyelvten részleteire vonatkozik. Sőt határozottan többet tanult Révai Adelungtól, mint eddigi tudásunk szerint felfoghattuk. Adelung gyűjtött anyagának terjedelme, világos előadása, áttekinthető beosztása, egyáltalán munkálkodásának egész iránya lerí Révai könyveiről. Révainak az igeragozás volt főkérdése, s tudjuk, hogy Adelung éppen csak e téren alkotott maradandót.¹

De ha a nyelvnek történeti tanulmányát Adelungtól Révaink nem tanulhatta is, tanulhatott egyebet. Adelungnál jelenik meg először annak az elvnek a hangsúlyozása, a mely bizonyos nyelvtörténeti felfogást tesz már a nyelvten alapjává. E felfogás még nem valóban történeti felfogás, csak szükséges voltának hangoztatása s épen ez az, a mit Révai Adelungtól tanult. Ez már hangoztatja, hogy: »Eine gründliche Sprachlehre ist gewisser Massen eine pragmatische Geschichte der Sprache; soll sie eine wahre Geschichte und kein Roman seyn, so muss sie die Sachen nicht so vortragen, wie sie seyn könnten, oder seyn sollten, sondern wie sie wirklich sind.«² Ebből is többet tanulhatott volna Révaink, mint a mennyit tanult. Pedig ezt is átvette, csaknem szószerint. Az ikes igékért küzdve, így kiált fel a vita hevében:³ »Linguae status est utique *factum verum*; hoc autem sic est omnino proponendum ut est in se; non vero, quale id quispiam esse fingit, turbata, et parturiente imaginatione sua.«

¹ Paul Grundriss⁹ 1:53. — ² Lehrgeb. 1.:5 és vö. még 12. 13. l. —

³ R. Gramm. 2:1013.

De Adelungnak még fogalma sincs a valóságos nyelvtörténet módszeréről. A nyelv történeti alapon való tanulmányának hangoztatása nála csak kaczerkodás az e korban oly divatos és fellendülő történettudománnyal, a mi a romantikusok régiségimádásából keletkezett. Nyelvtana leíró nyelvtan s e tekintetben tanítványa, Révai, bizonyos fokig túlszárnyalta őt, mert tőle örökölt történeti érzékét más, igazi történetírókon is erősítgette.

A volt ujságíró, Révai, igen sokat tanult Schlözer-től (1735—1809), a világirodalom első ujságírójától, kinek nevéhez a régi német történetírás megalapítása fűződik.¹ Tőle nyelvhasznoltatásban is tanult Révai.² Csakhogy Schlözert nem szabad Révai Savigny-jának tekintenünk. A szegény piarista csak történeti, ill. világtörténeti *könyveket* olvasott és belőlük erősítgette történeti érzékét, tehát egy kedves ifjú mester buzdítása nélkül. S ha Vaternek, kinek héber, s Walchiusnak, kinek latin grammatikáját használta, nevét nem egyszer látjuk idézve könyveiben, ebből csak igen kicsi elvi hatásra szabad következtetnünk.

Látjuk tehát, hogy történeti szaktudósoknak általános hatásán kívül egyetlenegy oly forrásról beszélhetünk Révai és Grimm előtt, a mely kétségtelenül nyelvtörténeti módszerre utasít. E forrás Grimmnél is, Révainál is: Adelung. Csakhogy míg Grimm — legalább a mi a felfogást, a módszert illeti, s itt másról szó sem lehet — már első felléptével csak gúnnyal tudja Adelungot jellemezni, addig Révai e megvetett forráshoz zarándokol mindvégig. De ő utánzó sohasem volt. Ha igen sokat tanult is Adelungtól, ez alapon megindulva, valamivel helyesebb és egészen önálló útra is tudott térni. Ez úton szerzett tapasztalatainak eredménye az ő saját nyelvtörténeti felfogása. Hogy ez egyáltalán nyelvtörténetinek nevezhető-e a Grimm elméletéhez képest vagy magában is, azt — majd csak a következő fejezetek fogják eldönteni.

III. Nyelvtörténeti felfogásuk általában.

A nyelvtörténet tudományának elmélete³ szerint különösen két örvény van, a mely nagy tévedésekbe sodorhatja azokat is, a kiknek már van érzékük a nyelvnek, mint történeti termék-

¹ Vö. Paul Grundriss 1:53. Raumer 286. és R. Gramm. 2:934; ezeken kívül Allgemeine Deutsche Biographie 31. kötet 567—600, kül. 599. — ² Vö. e. dolg. IV. szakaszával. — ³ Vö. Hermann Paul: Principien der Sprachgeschichte 1893.

nek felfogásához. Az egyik Paulnál is érintve van már, a másik csak az előtt merülhetett fel, a ki épp e tudomány első munkásaival foglalkozott behatóan.

A tisztán leíró nyelvtudománynak van ugyanis egy csalékony fajtája. Azt az eljárást értem, midőn egyes nyelvi korok leíró ismertetéseit egymás mellé állítjuk és ezekből a párhuzamos ismertetésekből olyan elvonásokat állítunk fel, a melyek csak egy bizonyos kor állapotát veszik tekintetbe. Ez nem történeti nyelvtudomány, ez csak magasabb rendű leíró módszer a nyelvtudományban. E különböző nyelvállapotokból vont elvonásokkal való játék volt mindig a legnagyobb hibája a történeti nyelvtudománynak »Nach dieser Seite hin hat gerade die historische Sprachforschung viel gesündigt, in dem sie das, was sie aus der Erforschung des älteren Sprachzustandes abstrahirt hat, einfach auf den jüngeren übertragen hat.«¹

Tágabb értelemben véve a dolgot, ilyen elvonások vitték bele a történeti nyelvtudományba a merev értelemben vett mult, vagy régi nyelv s a jelen állapot stb. fogalmait. Mint a casusok csak nyelvtani kategóriák, úgy ezek is, csakhoggy egy magasabb rendű — pedagógiai — szempontból keletkezett elvonások. Nincs mult és nincs jelen az élet fejlődésében sem, a nyelv életében sem, csak a történetnek hozzánk közelebb és tőlünk távolabb levő fejlődési fokait mintegy erőszakkal, mesterségesen megállítjuk egy pillanatra, mert gyors folyásában nem figyelhetjük meg pontosan. E mesterkedés nélkül nincs történettudományi megfigyelés. De sohasem szabad e megfigyeléseinket eredményeknek tekintenünk. Tárgyunkat a tüzetes megismerés után vissza kell illeszteni helyzetébe, hadd forogjon tovább, mert csak e mozgó állapotban lehet és szabad megértenünk ama tulajdonságokat, a melyeket nyugodt állapotban szemlélhattunk.²

A ki e két örvényt nem ismeri, az nem értheti meg Révai-nak két nagy tévedését: a »veneranda antiquitas« bálványozását

¹ Paul: Principien 29. l. — ² Egy példa, vagy mondjuk kísérlet világosan megérzékítheti ezt. Képzeljünk egy körlemez, a melyen fehér, fekete, aranyszín, piros stb. bábuk állanak, részint bizonyos rendben, részint rendetlenül. E lemez gyors forgása által bizonyos színsávok keletkeznek. E színsávok tűneményének megértéséhez szükséges, hogy a lemezt megállítsuk egy pillanatra, hogy aztán a színek elosztását megérthessük. De ezzel csak a bábuk elhelyezését ismertük meg; a színsávok tűneményét csak úgy magyarázhatjuk meg, ha a lemezt tovább forgatjuk és előbbi tapasztalatainkat e mozgó és folytonos állapothoz viszonyítjuk.

és az ikés igékért folytatott küzdelmét; de az Grimmhez való viszonyát sem döntheti el igazságosan.

Azonban Grimm Jakab életében is van egy kor, a melyben még nem úgy áll előttünk, mint igazi nyelvtörténettudós. Bámulatos érettségben nyilvánul ugyanis Grimmnek a nyelv történeti tanulmánya iránt való érzéke jóval 1819 előtt, jóval nyelvtana első kötetének megjelenése előtt, tehát azt az időt megelőzőleg, a melytől a történeti nyelvtudomány megalapítása számítódik. Már 1809-ben így ír Brentano és Arnim egy gyűjteményéről:¹ »Sie wollen nichts von einer historischen genauen Untersuchung wissen, sie lassen das Alte nicht als Altes stehen, sondern wollen es durchaus in unsere Zeit verpflanzen.« 1812-ben Rask egy könyvéről írt bírálatában,² bár még arról vitatkozik, hogy melyik »nemesebb«: a svéd-e, vagy a német nyelv, erre az eredményre jut már: »Jede individualität soll heilig gehalten werden, auch in der sprache; es ist zu wünschen, dass auch der kleinste, verachtteste dialect, weil er gewiss vor dem grössten und geehrtesten heimliche vorzüge haben wird, nur sich selbst und seiner natur überlassen bleibe, und keine gewaltsamkeit erdulde.« És mégis e kort Grimm legnagyobb ismerői sem tekintik a nyelvtörténet tudományának szempontjából figyelemre méltónak. Haupt szerint Grimm nyelvtani tudása e korban készületlen és gyenge,³ Zarncke Frigyes⁴ igen szellemesen »antediluvianisch«-nak kereszteli, Paul se becsüli többre, ama sokat emlegetett Grimm-ítéletet emelve ki »am richtigsten betrachtet man die meisten anfangsconsonanten als gleichgültige vorsätze vor dem wurzelvocal«.⁵ Grimm már érezte a történeti elv fontosságát a nyelvtudományban és hangsúlyozta is. De a hangsúlyozásnál megmaradt egész 1819-ig, ez időbeli törekvései tehát a Révaié mellé állíthatók.

A »régiség«-nek, mint valami önálló nyelvállapotnak tiszt-

¹ Briefwechsel zwischen J. und W. 98. — ² Allgem. Literatur-Zeitung 1812. és a hosszú recensióból épp a minket érdeklő részt lásd Kl. Schrift. 4: 65; vö. 73. — ³ Mavricii Hauptii opuscula, voluminis tertii pars prior 164—200.; lásd kül. 183. — ⁴ Kleine Schriften von Friedrich Zarncke. 2: 199. — ⁵ Paul Grundriss³ 72. Megjegyzem azonban, hogy e kiszakított mondatért sokkal többet kapott Grimm, mint a mennyit megérdemelt volna, mert ott, a hol ezt mondja: (Gedanken über Mythos, Epos und Geschichte, Fr. Schlegel, Deutsches Museum 1813. és Kl. Schrift. 4: 741) nem nyilatkozik ily határozottan, sőt nagyon is ingadozik és utána is teszi: »aber die beispiele aus fremden sprachen sind sehr förderlich.«

telete, de különösen e tiszteletnek éles hangsúlyozása lépten-nyomon előbukkan Révai munkáiban. Az egész történet nála az ún. múlt története. És miért? ». . . Et sensu id quidem magis percipi, quam verbis exprimi potest: quam sit volupe, maiores nostros, qui pluribus ante nos seculis in vita commemorati sunt, quasi redivivos a longo funere, in superstitibus his monumentis, nobiscum tam vero colloquentes audire, ac veterem sermonis rationem in iis admirari, fideliterque ediscere . . . »¹ Nem változtat a dolgon semmit, hogy ez érzelmi okok mellett tudományos is szerepel. »Reuerendae antiquitatis scientia non minus iucunda, quam utilis est«, mert »világosságot ad azokra, a'miket meg homályosított és kétségesekké, vagy szinte hibásakká tett az idő.« Sőt a nyelvtörténeti kutatások még modernebb ízű hangsúlyozása² se érhet többet, ha csak az elvnl maradunk, sőt ha alkotásaink a szép elvekkel ellenkeznek. A régiség ismeretét már a német romantikusok hangsúlyozták, és a régi kéziratokat nagyon szerette már — Franciscus Junius is. (1589—1671).

Révai, a mint szép elveinek alkalmazására kerül a sor, úgy tűnik fel, mintha elfelejtette volna, vagy tán fel se fogta volna ezeket. Az elvonásokkal való ama játékra érdekes példák az ő szövejtései. A még ma is megfejtetlen halotti-beszédbeli *ysa* szerinte³ török, észt és lapp társaival a héber *jácib*-ből származik, a mely bizonyos összetételekben, certe, vere, revera⁴ jelentéseket vehet fel. »Sed nostri maiores, ceteraeque gentes affines, hoc quoque, ut multa alia *retrograde* pronunciarunt: *bitza*. Deinde *b* in *r* mutato, in eiusdem scilicet organi literam, sibiloque acute sonante, *vissa* dixerunt, praeter nostros, huius certe monumenti aevo: quando et *v*, ut halitos signum, neglectum est . . . » Így lett a *jácib*-ből *isa*. De még pompásabb szempontunkból a *czím* szó etimológiája:⁴ szerinte ez a héber *cion*-ból származik, a mely egy német nyelvész szerint *titulust* is jelenthet. De hogy lett a *cion*-ból *czím*? »A' Magyar ajak ebben először is az *io*

¹ Antiquitates 3. és ugyanez: Magyar Literatura, vagyis: A' Magyar Deáki Történet. Kiadta Horváth István. Tud. Gyűjtemény II. 1833. 71. —

² I. Prol. I.: 6. a hol a jelenségek okainak kikutatása van hangsúlyozva, de különösen R. Gramm. I.: 7.: »Ego linguam nostram ante omnia ita sumsi explanandum, vt est ipsa in se et eo prorsus modo, quo se ipsa sensim efformavit. Et hoc quidem vt felicius potverim praestare: necessum erat me totam linguam nostram, non hodiernam tantum, sed antiquam etiam quam altissime repetitam, penitus perscrutari . . . » stb. — ³ Antiquitates 83. —

⁴ Magyar Deákság 36.

két magánhangzót összevetőasztotta, az első a másikkal kipótoltatására, mely előbb *u* leheletté válhatott, meghúzatott hanggal ejtven; azután ez *n* mássalhangzónak is ajakzáró szomszéd *m* hangzatot adott: *tzion, tziun, tzin, tzim.*»

Ám mi sem tagadja élesebben Révainak történeti eljárását a gyakorló nyelvészetben, mint az ikés igékért folytatott küzdelme. Mondhatnám, hogy valóságos furor philologicus tör ki belőle, mikor e kérdéshez jut.¹ Az ellene való vétést a nyelv sebének nevezi s bár belátja, hogy ez alaknak már korában is »szomorú« volt a sorsa — a nyelv már akkor kidobta volt testből — rajongó, vagy a hogy ő mondja, vallásos² lelkesedéssel kél védelmére. Az erdélyieknek glóriát adna, mert ez alakot hűségesen megőrizték.³ Ugyanaz a Révai teszi ezt, a ki a Magyar Deákságban nem félti a nyelv tisztaságát a tekintélyektől s erre példának Zsigmond Császár esetét hozza fel, a ki »a' Konstanzi Gyülekezetben bátor így mondotta felséges hatalmával, ezt a' Görög szót Latán beszédében: *hanc schismam*; de arra a' nyelv még sem hajlott meg koronás méltóságának; s azon szó mind e' napiglan is a' tárgyat mutató esetben: *hoc schisma.*» És ugyanez a Révai törvénybe iktattatná a nyelvhelyesség általános kötelezettségét.⁴

Ama két nagy romboló erőn kívül, a mely egyrésről hamis elvonásokból és másrésről a merev »régiség« fogalmából eredt, még egy harmadik tény is segített abban, hogy Révai, ha akarta volna is, ne érvényesíthesse a történeti felfogást a nyelvtudományban. Ez már bizonyos tekintetben külső körülmény, de Révainál szintén döntő befolyása volt.

Révai a nyelvtudományt összetévesztette a nyelvtanítással, ennek pedig az lett a következménye, hogy a nyelvtörténet és nyelvhelyesség kérdései összekeveredtek nála.

Nyelvtanát hallgatóinak írta, hogy tanuljanak magyarul, mert »A Német is született Német, anyja tejével szopta hazai nyelvét, tud Németül: még sem elégszik meg ezen nyelvtudásával...«⁵ Minden cikk élén általános tanítást ad az illető nyelvtani kategóriáról, hogy tanítványai ne csak magyar nyelvtant,

¹ R. Gramm. 2: 634. 655. 686. 720. 743. 773. 885—1057.; Magyar Deákság 54. — ² R. Gramm. 2: 1017. — ³ R. Gramm. 2: 929. — ⁴ R. Gramm. 2: 938. és vö. még a mit a Magyar Deákság mond a nyelv változásairól. »A' széptollnak különös nevei« című fejezetben (önállóan!) 32. — ⁵ Magyar Deákság 94.

hanem általában nyelvtant is tanuljanak. Nyelvtörténeti elveinek sokszor nem nyelvtudományi, hanem pedagógiai alapja van. De mert másrésről a külföldnek akarja nyelvünket bemutatni — ezért írt latinul — tudományos rendszert kell adnia. Gyakorlati céljainak nagyon megfelelnek francia, olasz, szláv példái; de mit keresnek azok tudományos magyar nyelvtanban?

A gyakorlati és tudományos, a pedagógiai és általános nyelvészeti szempontok ez elkeveredése meggátolta volna Révait a határozottan történeti grammatika megírásában, még akkor is, ha ez terve lett volna.

Ha megérhette volna Grimm nyelvtana első kötetének megjelenését, bizonyynyal önmaga rájut nagy tévedéseire. Amaz elméletben és gyakorlatban szigorúan történeti elv, a mely nemcsak hangsúlyozva van e könyvben, de nyomról-nyomra fel is ragyog a kivitelben, bár lelkesedést hűtött volna le nála, de szilárdabb alapokra tanította volna. Ezt az elvet Grimm, a mint már említettem, Savignyhoz intézett ajánlásában fejezte ki először: »... Sollte es hiermit auch anders stehen, so versehe ich mich doch zum voraus, dass Sie meinem versuch von dieser seite her in unser deutsches alterthum bahn zu brechen, sein recht geschehen lassen und den gedanken billigen werden: einmal aufzustellen, wie auch in der grammatik die unverletzlichkeit und nothwendigkeit der geschichte anerkannt werden müsse.« De Grimm történeten nem a multat érti csupán s a történetét nem törvényhozónak idézi. »Zwar steht jede sprache auf eignen füßen und schreibt sich selbst ihre gesetze; doch den stillen zusammenhang unsrer gegenwart mit dem alterthum, den grund, warum die heutige regel hervorgegangen sein kann aus einer ganz verschiedenen lautenden früheren deckt uns bloss die geschichte auf.«¹ Mikor elődeiről szól, különösen dicséri² a XVI. és XVII. század törekvéseit, e nemű könyveit »da sie bei aller Beschränkung doch noch aus der sprache und nicht für die sprache entworfen wurden.« És ő, ki oly féltékenyen őrizte a nyelv természetes fejlődését, s emiatt oly meleg vonzódással fordult a nyelv ősállapota felé, nem esett soha egyoldalú elvonásokba. Jól tudta már — s azóta nem is fejezte ki ezt találóbban soha, senki — hogy »in einer ewigen unbeständigkeit ruht ... das feste wesen und leben der sprache.«³

¹ és ² G. Gramm. 1.¹ LXXIV. 1. stb. — ³ Kl. Schrift. 6: 223. (1816-ból.)

És annak, a ki tüzetesen ismeri Grimmnek és Révainak nyelvtörténeti alkotásait s egymáshoz való viszonyukat, lehetetlen, hogy fel ne tűnjön végül két érdekes jelenség. Az egyik örök dicsősége marad Révainak, a másik, — mintha nem egyeznék azzal, a mit Grimmről elmondottunk.

Bizonyos friss áramlat csap felénk Révai nyelvtanának el-sárgult lapjairól, még ma is, a midőn a magyar személyragok névmási eredetéről szól.¹ »Nostra . . . affixa omnia, etiam separata, significantia sunt: voces vtpote olim verae in lingua primigenia«. Jogosan és örök dicsőségére hansúlyozhatja, hogy e kérdésben tovább ment, mint akkor akármelyik nyelvben a legnagyobb tudósok. Jól tudjuk, hogy Grimm is tett e tekintetben valamit, Bopp előfutójaként,² azt se feleltük el, hogy már Erdősi Sylvester névmásokat látott — a héber mintájára — az ige személyragjaiban.³ Sőt olvastuk Sándor István Révaihoz 1800-ban⁴ írt levelének ezt a részét is: »Kérlek, add tudtomra, mit itélsz ezekről? Hol vette magát az *em*, *ed* ezekben: nekem, neked, velem, veled, kegyelmem, kegyelmed, szeretem, szereted, staf. Ha ez az *em*, *ed* nem tett-e hajdan annyit mint *én*, *te*? . . .« Maga Révai is mondja és tudja, hogy elméletét »more orientali« csinálta. De ez felfedezésének értékéből nem vesz el semmit sem. E tekintetben mindenütt csak tapogatódzásokat talált (nem úgy mint az ikes igéknél) és elvégre a héber nyelvészkedésnek köde az egész középkoron át megülte Európa nyelvtudományát, belőle egészen a XIX. század elejéig maradtak foszlányok, és e mintára mégis csak Révai alkotott először merész, de maradandó elméletet. Révai ragelmélete mutatja, hogy ha a szenvedés s az elég korai halál el nem ragadja őt, Grimmel sokkal könnyebben mérkőzhetnék.

És ez annál valószínűbbnek tetszik, mennél jobban szemügyre vesszük amaz ingadozásokat,⁵ a melyek Grimm nyelvtör-

¹ Vö. R. Gramm. 1: 7. 188—194. 289; 2: 555.; Antiquit. 6. és a vogmuc és vimaggomue czikkeken 80—81.; Prol. 1: 113. — ² Paul Grundriss⁹ 80. — ³ Vö. Corpus Gramm. 43. — ⁴ Kéziratcsomó a Magy. Nemz. Muz. 2225/Qu. L. jelzéssel. — ⁵ Kortörténeti pongyolaság, hogy se Grimm, se Révai nem tesznek éles különbséget *hang* és *betű* között. Révai *litera*-n ért 1. hangot (gyűjtőnévül a magán- és mássalhangzóra) pl. »Litera k, Graecis kappa, etiam Latinis vsitata, vti figuram, ita et sonum apud nos quoque eundem retinet; ex. gr. *καλος* stb.« R. Gramm. 1: 70. Viszont a kettős jelzésű hangokat (ty, ny stb.) consonans combinata-nak nevezi. R. Gramm. 1;

téneti felfogásának egyik oldalát folytonos mozgásban mutatják. Sajátságos egy jelenség ez és tudomásom szerint Grimm ismeretői ezt meg sem figyelték. Grimm a nyelvtörténet tudományának önállóságáról nem vallott egész életében egységes, állandó felfogást. Nyelvtana első kötetének első kiadásában, mint láttuk, feltétlen híve tudományunk önállóságának. Valósággal meglepő, hogy e kötet második kiadásában ¹ előbb hirdetett elveit visszavonja, anélkül azonban, hogy az munkájának tiszta történeti metén meglátszana.

Még feltűnőbbben áll ez ingadozás előttünk legzseniálisabb munkájában a *Geschichte der deutschen Sprache*-ban. Ez alapeszméjében teljesen eltévesztett könyvben — a gótok és géták azonosságának bizonyítása körül forog az egész ² s egy igen tehetséges fiatal ember lelkes első kísérletéhez hasonlatos, — ezt olvashatjuk: »Sprachforschung, der ich anhänge, und von der ich ausgehe, hat mich doch nie in der weise befriedigen können, dass ich nicht immer gern von den wörtern zu den sachen gelangt wäre; ich wollte nicht bloss häuser bauen, sondern auch darin wohnen.« A gondolat, hogy a nyelvtörténet csak mint a mitológia segédtudománya szerepelhet, még élesebben van kifejezve Lachmann felett tartott emlékbeszédében: ³ »Man kann alle philologen, die es zu etwas gebracht haben, in solche theilen, welche die worte um der sachen, oder die sachen um der worte willen treiben. Lachmann gehörte unverkennbar zu den letztern und ich übersehe nicht die grossen vorteile seines standpunktes, wenn ich umgedreht mich lieber zu dem ersteren halte.« Ezt 1851-ben mondta. És egy 1854-ben megjelent akadémiai értekezésében már a nyelvtannak magasabb hívatása önálló felfedezéseket tenni, »und in die natur der sprachen um der sprache selbst willen vorzudringen.« ⁴

Tudjuk ez ingadozás okát. Grimm két életet élt át: egy alapvető nyelvtudósnak és egy alapvető mitologusnak életét. Az ő egyéni szempontjából érthető hát, hogy évek hosszú során át tartó foglalkozásai szerint hol egyikhez, hol a másikhoz vonzódott inkább. A nyelvtörténet tudományának szempontjából pedig

78. Csodálatos, hogy a *buchstab* Grimmnél is jelent még hangot. Vö. Gesch. der d. Sprache 5., sőt még Wbuch. 10. is. — ¹ G. Gramm. I.^o Göttingen 1826. 15. — ² Gesch. der d. Sprache 555. — ³ Rede auf Lachmann. 1851. Kl. Schrift. 1: 145—162. (l. kül. 150.) — ⁴ Über Etymologie und Sprachvergleichung 1854. Kl. Schrift. 1: 299—326. vö. 302. l.

szintén nem zavaró körülmény ez. Mint Révai a szép elvek vallásában, úgy Grimm megtagadásukban csak a kijelentéseknél maradt.

Az meg felfogásunk czáfolására nem szolgálhat, hogy Révai a nyelvtörténet önállóságát illetőleg sohase ingadozott. Révai nem is foglalkozott más irodalomtudománnyal, mint a nyelvészettel.

A tó felszíne jobbadán síma s legfeljebb csak apró báránycsúcsok szoktak rajta egymásba fonódni; de a tengeren hegymagasságú hullámok és meleg áramlatok váltakoznak és rajta sohasem lehet teljes szélcsend.

IV. Nyelvhasznító törekvéseik.

Nyelvtörténet és nyelvhasznítás nem különböző tudományok, hanem azöney nyelvű buvárlat különböző ágai. Mint az általános történelmi kutatás a nemzeti történetből indul ki, hogy egyetemessé fejlődjön, úgy nyelvű kutatásaink is a nemzeti nyelvűből indulnak ugyan ki, de itt e körben maradva, biztos eredményekhez nem juthatnak, ehhez ki kell emelkednünk a nemzeti nyelvűzészet (vagy a hogy ma értjük: nyelvűtörténet) kereiteiből az egyetemes nyelvűzészet (nyelvűhasznítás) felé. Mi sem igazolja e felfogásunkat jobban, mint az a tény, hogy a nyelvűtörténetnek is vannak nyelvűhasznító kitérései. S e kitérések igen jellemzők a nyelvűtörténet módszerére.¹

Grimm nyelvűhasznításja jobbadán a germán nyelvűk körén belül maradt.² E törekvéseinek nem készületlensége volt az oka. Szépen kifejté már Haupt,³ hogy Grimm életének utolsó 12—13 évében az összes európai nyelvűekkel dolgozott. De ő fokozatos fejlődésben vitte előre tudományát. »Das angelegenste und liebste ist mir immer mich innerhalb dieser schranke auszubilden.«⁴ De bizonyos egybevetésektől ő sem tartózkodhatott, hisz

¹ Természetes tehát, hogy a nyelvűhasznítás e felfogásával aláírjuk Wundtnak állítását, hogy a régi nyelvűhasznításnak ősnelvű-helyreállító törekvése híú ábránd »eine wissenschaftliche Mythenbildung« (Völkerpsychologie 612.). A nyelvűhasznítás nem visszafelé való jóslás, hanem nyelvűtörténeti egybevetés. — ² De vö. pl. die Wörter des Leuchtens; Kl. Schrift. 7: 263—274. (Nem érdektelen megemlítenem, hogy Grimm nagy és ismeretes finn tanulmányain kívül a magyart is figyelembe vette. Pl. a Gesch. der d. Spr.-ban.) — ³ Opuscula 182. — ⁴ G. Gramm. II. kötet, Bev.

a különbözők összeállítása és egybevetése nélkül a nyelv történetének megírása kivihetetlen.¹

Módszerében itt is teljes és történeti. Egy hóbortos munkának — a mely tudatosan megvetvén a hangtörvényeket, a nyelvhasznolást tisztán a szótári készletekre akarta alapítani — ismertetésében² hangsúlyozza, »dass fruchtbringende sprachvergleichung vom grund der genauesten grammatik ausgehen... müsse.« De e pontos nyelvtani kutatásban még nincs benne az összehasonlító mondattan. Az ősrökonság megítélésében megelégszik³ a számnevek, névmások, igenevek, s még egy alaktani megjegyzés bizonyásaival, és bár érzi,⁴ hogy példái még gyarapíthatók, sőt gyarapítandók is, a mondattan gyarapítására, mondhatjuk, egyáltalán nem utasít. Értjük ezt, hiszen csak évtizedekkel ezek után következett Delbrück.

Nem szabad azonban felednünk, hogy Rask után a germán és szláv nyelv szoros rokonságának újabb hangsúlyozását az indogermán nyelvész Grimmmel köszönheti. De ez épp oly kevésbé van szerves összefüggésben Grimm nyelvtörténeti módszerével, mint az pl., hogy ő a héberes nyelvhasznolásról is nyilatkozott.

Mondanom sem kell, hogy Révaiak e főproblémája nála már túlhaladott álláspont. »Man hat sich lange gequält« — mondja⁵ — alle sprachen aus der fernen hebräischen herzuleiten...« El vergődés igen szépen megfigyelhető Révai nyelvhasznolásában. Pedig neki is tiszta felfogása volt a nyelvek egybevetésének fontosságáról. »Lingua enim non nota, comparata cum alia iam nota, fit expeditior, fit perceptu faciliior.«⁶ »Grammatica quidem mea his est adminiculis et clarior et firmior.«⁷ De ez elvnek gyakorlati alkalmazása Révai legnyelvtörténeti törekvéseihez tartozik.

Révai nyelvhasznolása ügyes megalkuvás a régi héber összehasonlítás és Sajnovics finn-ugor irányú hasonlítása között. Az utóbbinak felvételére nagy hatással volt rá a már említett Schlözer is, ugyanaz, a ki Göttingában megadta az »inspirációt« Gyarmathy Sámuelnek Affinitas című munkájához, a ki Beregszászi Nagy Pált már nem tudta saját nézetének megszerezni s a ki világtörténetében⁸ már nyelvünket mai rokonaival »közelebb való atyafiságba helyeztetéi.«⁹ Révai szerint tehát a magyar

¹ G. Gramm. I.¹: 32. — ² Kl. Schrift. 5: 23. (1827-ből.) — ³ Gesch. der d. Sprache 166. — ⁴ u. i. 190. — ⁵ Deutsche Mythologie 2: 19. — ⁶ Prol. 1: 18. — ⁷ R. Gramm. 1: 40. — ⁸ Allgemeine Weltgeschichte. XIII. Theil. Allg. Nordische Gesch. II. Kap. — ⁹ Magyar Deák-ság 1: 28.

nyelv nem a hébertől származik, hanem a héber nyelv — anyjának egy testvérétől. »Videtur illa mihi nata esse de matre seniore, quam sit Hebraea: de vna certe earum sororum, facie non vna, sed simili tamen, ad quarum numerum et Hebraeae mater referri debet.« És megkönnyebbülve teszi utána: »Ab Hebraeis itaque non descendimus.¹ Ugyancsak ilyen »másod ízben való« a finn-ugor nyelvekkel való rokonságunk. »Jam de Fennicis gentibus illud teneo: eas quidem de eadem, qua nos, esse, stirpe prima, in oriente sensim in plures propagines latius diffusa.«

Nép- és nyelvrokonság nála általában azonegy fogalmak. Nyelvhasználtása második részének bizonyítására Loescherusnak ezt a semmitmondó jellemzését idézi: »saliunt linguae orientales, occidentales fluunt, meridionales vero currunt«. És büszkén veti utána, hogy a mi nyelvünk: »... et saliat, et fluat, et currat«. Érzelmi alapon áll ez egész tudománya és bár tárgyilagosan írja le,² a rémületet, a melyet Sajnovics nyelvhasználtása keltett — »Alatsonyságnak tartják vala a' mieink mind a' tsufos Zsidókkal, mind az otromba Lappokkal egyesülésöket« — végső következtetése »Letsilapítás«-a nem kevésbé érzelmi bizonyítékokkal áll elő: »Hagyjuk oda az alatsonyságot. A' Zsidóság is virágzott valaha; a Lappok, 's a' többiek sem voltak mindég a' legalább valóik e' kerek földön...«

Hogy mindezek mellett sok oly egybevetést találhatott Szinnyi József Révai nyelvhasználtásáról írt jeles értekezésében, a mely ma már tudományunknak szinte dogmája, az csak Révainak szerencsés okoskodó tehetségére mutat. Révai Miklós nyelvhasználtását nyelvtörténeti szempontból nem tekinthetjük alapvetőnek és Grimmével sem állíthatjuk egy sorba.

V. Felfogásuk a nyelv eredetéről és ősejlődéséről.

Láttuk, hogy a nyelvtudománynak a szorosabb értelemben vett nyelvtörténetből kell kiindulnia. E munkásság végére érve a nyelvhasználtás tere következik és így tovább visszafelé haladva a nyelv eredetének és ősejlődésének kérdéséhez, tudományunk legvégső kérdéseihez jutunk. Mint a gyermek, ki még nem érti a részleteket és mindenben a nagy, a végső okok fürkészésével

¹ R. Gramm. 1: 47. — ² Magyar Deáksság 1: 33.

kezdi töprengését, a kezdő nyelvészet is voltaképp nyelvfilozofia volt és ennek középpontján állt a nyelv eredetének kérdése.¹

E kérdést Grimm külön tanulmányának tárgyává tette.² Itt nagy hatással volt rá Humboldt Vilmos. Grimm önkéntelenül is azokra az ellenmondásokra lyukad ki a nyelv eredetének kutatásában, a melyeket Humboldt tudatosan állított fel, eszméinek művészi formában való kifejezésére. A történetbűvár munkáját e kérdésben mégis szépen elvégezte. Azt a kort, a melyet történeti adatok alapján festhetett meg, élénken elibünk állítja, ha a nyelv eredetéről szóló munkájában a nyelv eredetének kérdésére nem is felelt. Szépen mondja Steinthal;³ »...es ist zwar ihm gelungen bis dahin aufzusteigen, wo der später so breite Strom der Sprache noch ein schmales Bächlein ist, und sein lebendiges Plätschern zu belauschen; aber zu dem Quell, dem er entspringt, ist er nicht vorgedrungen.«

Grimm tehát a nyelv eredetéről egy szép dolgozatot írt, de a kérdést nem vitte előre egy hajszálnyival sem. Ám az ő gondolkozása, a Humboldt iskoláján megfinomult, bár sikertelen, mégis valamilyen kísérlete a nyelvnek történetírójára vall, valamint nem arra vall Révainak felfogása, a ki, ha nem Adelungot fordítja és ismerteti,⁴ istenhez menekül e kérdés megoldása elől.

»Elméletével« tehát hamar végezhetünk. A nyelvet isten teremtette. S ezt kétféleképpen fejezi ki. Vagy azt mondja, hogy isten a tagolt beszédhez való képességgel áldotta meg,⁵ vagy, hogy a kész nyelvvel ajándékozta meg az embert.⁶

Grimm határozottan tagadja az isteni eredetet; igen okos, a kérdésnek megfelelő érzelmi érveléssel teszi ezt. A nyelv — okoskodik — kezdetben tökéletlen volt és értéke csak az idők teltével emelkedett, isteni eredetű nem lehet, hiszen isten a tökéletesség megtestesülése.

¹ Vö. W. Wundt: *Völkerpsychologie* II. Theil. Neuntes Capitel és Dr. H. Steinthal: *Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens*. 1888.⁴ 94—102., de kül. 101 és 58—81. —

² *Über den Ursprung der Sprache* 1851. Kl. Schrift. I. — ³ F. i. m. 101. —

⁴ R. Gramm. 12. l. és 2. k. függ. — ⁵ R. Gramm. 1:12. — ⁶ Prol. 1:9.

»Duo sunt inter cetera Dei Omnipotentis dona praecipua, singulari eius benedictione genti nostrae data.. Primum est donum regio, quae nobis obtigit, benigno coelo, benigno solo, longe felicissima... Alterum est donum lingua nostra, indole sua emphatica, abundans, numerosa: qualem esse oportet origine orientalem, coelestem, ac prope divinam«; Magy. Deákiség 1:96.: »Mennyből szállott, Isten áldott a nyelvünk...«

Történeti felfogásuk különbségét sokkal jellemzőbben mutatja a nyelv élete ama korszakának jellemzése, a mely az első terem-
tés vagy Wundt értelmében szólva: az első fejlődési fokozatok
és a már nyelvmlékek alapján ismert, tehát történeti kor közé
esik. E kor az ősfelődés kora, a melyben az ismeretlen úton, de
de minden bizonynyal a Wundt jellemezte irányban, tehát fejlő-
déssel keletkezett anyagból a történeti nyelvalakok és jellemző
tulajdonságok kezdenek kidomborodni.

A német nyelv legrégibb fejlődési fokai az újabbaktól
főképp abban különböznek, hogy amazokban a nyelvnek érzéki
tulajdonsága volt az uralkodóan kifejlődött, emezekben az értelmi.
A nagy, az általános értelmi fejlődéssel mintegy elveszté a nyelv
érzéki üdeségét, miközben mai magas értelmi színvonalára emel-
kedett. Mennél inkább visszafelé haladunk a kutatásban, annál
szébbnek, tökéletesebbnek tűnik fel a nyelv alkata, mennél köze-
lebb járunk saját korunkhoz, annál inkább bomlanak e szép
tulajdonságok,¹ hogy mondattani fejlődésnek adjanak helyet.
Grimm azonban nem általánosít joggal. E fejlődés sajátos
német fejlődés, hiszen pl. a latin és görög nyelv az értelmi finom-
ság legmagasabb fokára eljutott a régi, üde formák elernyesztése
nélkül.

A nyelv ősfelődésének legfontosabb mozzanatai egyrésről
egyes nyelveknek, másrésről egyes nyelvalakoknak az ősnyelvből,
illetőleg az ősnyelvi formákból való kialakulásai. Sohasem kétel-
kedett Grimm abban, hogy az egyes nyelvek nyelvjárásokból fejlő-
dtek,² azon módon, a hogy ma az már szinte a nyelvészeti
köztudat alkotórésze. Csak egy dologban nem tudott Grimm szilárd
álláspontra helyezkedni, abban ugyanis, hogy mikor volt hát
több nyelvjárás: az ősnyelvben-e, vagy az újabban.³

Grimm a nyelv eredetéről írt dolgozatának mintegy folyta-
tása *Etymologie und Sprachvergleichung* című munkája (1854).⁴
Itt is első munkájának álláspontján van a nyelv eredetét illetőleg,
csakhogy már az eredet általános kérdésein túllépve, az egyes
nyelvalakok keletkezésének sorrendjét állapítja meg. Az első elem,
szerinte, az ige volt a fejlődésben. Belőle keletkezett, a partici-
piumok közvetítésével, a melléknév és ezután általában a névszó.
A partikulák és a ragozás csak későbbi fejlődések. *Von Vertre-*

¹ Kl. Schrift. 4: 69.; G. Gramm. I: 27.; Deutsche Myth. 2. Bd.⁴ Vor-
rede 6. — ² Kl. Schrift. 4: 186. (1823-ból.) — ³ Vö. Gesch. d. d. Sprache⁴
575. — ⁴ Kl. Schrift. 1: 299.

tung männlicher durch weibliche Namensformen című akad. értekezésében¹ még tovább megy s megállapítja, hogy az ige a parancsoló módbeli alakból, a névszó a vokativusból fejlődött ki, és csak legutoljára történt az érzéki nevezéseknek elvont fogalmakra való átvitele.

Oly eszmék, oly elvek ezek, a melyekhez igen sok szó fért és fér, de a melyek a történeti módszer teljességének kedvéért kifejezésre jutottak. Hol van e tekintetben Révai?

Az ősnyelv fejlődésének, a nyelvek és nyelvjárások viszonyának tárgyalásához csak annyit tud, a mennyit Adelungból lefordíthatott.² Csak a nyelv történeti korában szól fejlődéséről és a magyar nyelvnek négy korát különbözteti meg³: »...est sane pulchra linguae comparatio cum vita humana: qua tribuitur et illi aetas primum puerilis, iuuenilis postea, status deinde virilis, et ipsa demum senectus«. Szerinte az »aetas virilis iam praeteriit«. Pázmány előtt, alatt és után virágzott e kor, ennek tekintélyéhez kell tehát kérdéseinkben visszatérnünk.

Bizony igaza van Révainak. Ez csak szép hasonlat. S ezt is történetietlen nyelvjavító céljaira csinálja, mert ama nyelvtörténeti kérdésekhez, a melyeket e fejezetben tárgyaltunk, Révai még csak el sem jutott.

VI. Viszonyuk az élő nyelvhez.

Fontos és hasznos megfigyelni, mint viselkedik az a nyelvtudós, a ki tudatosan a történeti nyelvtan művelője, a nyelvnek élő állapotához. A történet fogalma ugyanis szívesen és gyakran szorítkozik a múltra, s az életrajzíró ismert hibája, a biográfiai túlzás fenyegeti a nyelvnek történetíróját is: egész tanulmánya könnyen vonatkozhatik csupán a múlt állapotokra, s ezenközben elhanyagolódhatik, de sőt, tudatosan elmellőződik a történetnek nem kevésbé fontos és nagy tárgya: az élő állapot tanulmánya. A történeti túlzás tehát, a melynek a múlt túlságos méltatásában való megnyilatkozását már láttuk, az élő nyelv elhanyagolásában is megfigyelhető, s mennél történetibb a nyelvtörténetíró, annál csekélyebb mértékben esik bele e nagy hibába. S mert az élő nyelvet — nem egészen jogosan — köznyelvre és

¹ Kl. Schrift.3:349. — ² Magyar Deákság 1:17. — ³ R. Gramm. 2:1023.

nyelvjárásokra szokás felosztani, világos, hogy előtérben itt a nyelvtudósoknak a maga természetességében tovább fejlődő népnyelvhez, nyelvjárásokhoz való viszonyának kell állnia.

Grimmnek egész életében tiszta és helyes felfogása volt a népnyelv nyelvtörténeti fontosságáról. Már egy sváb szótárról írt régi kritikájában¹ helyesli a régi nyelvemlékek gyűjtését, de hangsúlyozza, hogy az élő, a beszélt nyelv természetessége a nyelvemlékekénél sokkalta gazdagabb és biztosabb anyagot szolgáltat.² De már 1813-ban kiemeli, hogy³ »auf das eigenthümliche der varianten und mundarten kommt in der geschichte der sprache und dichtungen unglaublich viel an...« Am legtisztábban és minden időknek szólván fejt ki a népnyelv tanulmányáról szóló felfogását nyelvtanában: »Bei sammlung der volksmundarten müssen aber auffallend hier fehlende, dort vorhandene wörter und formen, gleichviel ob sie in der schriftsprache oder nicht vorhanden sind, ins auge gefasst, überhaupt die mundarten um ihrer selbst willen untersucht, nicht als ergänzungsmittel der gebildeten sprache betrachtet werden.« És még élete alkonyán is érzi és vallja ezt. Amaz írásában, a melyben Budenzünk mesterét, Benfey Tivadart a berlini akadémiában levelezőtagnak ajánlotta (1859.), jól látja, hogy már korának egyik legfontosabb sajátsága a népnyelv tanulmánya. S hogy mennyire mélyen megértette Grimm e tanulmány kincsesbányáit, szépen igazolja az, hogy már felveti azt a kérdést, vajjon a latin íróknál oly gyakran feljegyzett germán tulajdonnevek alakjaiból nem lehetne-e régi nyelvjárási különbségekre következtetni,⁴ s hogy már 1822-ben emlegeti⁵ a tolvajnyelvet, mint olyat, a melyből a nyelvtudomány sokat meríthet.

De sehol sem érintkezhetett annyira Grimm nyelvészeti és mithologiai kutatása, mint épp a népnyelv tanulmánya terén és így a mithologia tiszta nyelvtörténeti felfogását itt is megzavarta. Már 1815-ben társaságot alapít Bécsben népnyelvi mesék, mondák gyűjtésére, de a társaság munkatervének csak az utolsó, a 6. pontjában említi, hogy gyűjteni kell közmondásokat is, feltűnő beszéd-módokat, »gleichnisse, wortzusammensetzungen.« Vilmos öcscsével szerkesztett népmesei olvasókönyve, a világirodalomnak legtöbb

¹ Kl. Schrift. 5:130. (1832-ből.) — ² U. i. 131. — ³ Kl. Schrift. 8:6. — ⁴ Kl. Schrift. 8:560. — ⁵ G. Gramm. I. Vor. — ⁶ Kl. Schrift. 4:160.

kiadást ért enemű gyűjteménye¹ már, a hol teheti, eredeti nyelvjárási formában közöl egypár mesét. De itt mithologiai, vagy, a hogy ma mondjuk, néprajzi érdek vezette. Ez ok, mint általában történeti felfogását is, a népnyelvről való felfogását is nem egyszer megváltoztatja és párhuzamosan tiszta és helyes felfogásával egész munkásságát végig-kíséri egy másik, a mely már a »múlt« nyelv, a régiség érdekéből, a múlt nyelv megvilágítására használja az élő nyelvnek tanúbizonyságait.²

Azonban élete végén, szótárának első előszavában — a mely kincsesbánya nemcsak Grimm, de az egész régi német nyelvészet ismeretéhez — mintegy elégtételt szolgáltat a népnyelv önálló tanulmányának, ama gúnnyal, a melylyel Adelungot ostorozza, kinek szótári működésében Grimm éppen a népnyelv megvetését hibáztatja legélesebben.³

Adelung ez alapfelfogásától, úgy látszik, Révai sohasem tudott megszabadulni. A »veneranda« sőt »augusta« *antiquitas*-szal szemben a népnyelv — neki — ingadozó és romlott: »*Vulgi pronunciatio, vaga et vitiosa est*...«⁴ A nyelvet »*vulgi usu vago et corrupto*« egyáltalán nem lehet megérteni.⁵ És bár szerinte is tisztelnünk kell a nyelvnek minden jelenségét, részleteiben is, de e jelenségeket nem szabad összekevernünk a nyelvnek hibáival »*ut ut ista communia sint*.«⁶ Ez általános nyelvi hibák, e már kifejlődött és elfogadott nyelvi tények üldözése igen-igen messze van a történeti módszerek bármelyikétől is.

Pedig ez Révainak legerősebb, legkövetkezetesebben keresztülvitt elveihez tartozik. Hazugnak nevezi azt, a ki avval vádolja, hogy ő az élő nyelv példáját követte valaha,⁷ s a népi kultuszának első képviselője a világirodalomban, Herder, mert ellenfelének,

¹ Kinder- und Hausmärchen; 1. a »Von den Fischer und söne Fru« és »Von den Machandel-Boom« című meséket. — ² Ezt illető nyilatkozatokhoz vö. Kl. Schrift. 1: 18., önéletrajzában; G. Gramm. I^o: 34.; G. Gramm. I^o: 24.; I^o: 25., a hol hangtani szempontból a nyelvjárási adatokat nyelvtörténeti kutatáshoz teljesen hasznavehetetlennek mondja; Gesch. d. d. Sprache 581.; Kl. Schrift. 5: 45; »In der geschichte unserer sprache ist alles zu beobachten« mondja, de e »minden«-ben az élő nyelv meg sincs említve. (Megjegyzem itt, hogy Grimm a *Dialekt* és *Mundart* szavakat a mi »nyelvjárás«-unk fogalmának kifejezésére párhuzamosan használja, mert köztük csak mennyiségi különbséget lát s nem minőségít. Vö. Gesch. d. d. Sprache 574.) — ³ Wbuch 23. és 32. — ⁴ R. Gramm. I: 153. — ⁵ Prol. II: 4. l. — ⁶ R. Gramm. 2: 944. ⁷ R. Gramm. 2: 1034. és 1035—36.

Verseghynek mestere, csak a kicsinylés hangján kerül szóba Révai nyelvtanában.¹

Legfeljebb a köznyelvet méltatja arra, hogy tanúul fogadja Varro, Quintilian és Adelung mintájára. De ezt is csak a nyelvhelyesség kérdésének szolgálatában teszi, mert nála ez s a nyelvtörténet azonos fogalmak. S valamint a régi nyelvet csak biztos, iskolás tételek megállapítására használja, épp úgy az élő nyelv e jelentéktelen részét is csak a régiség megerősítésére idézi, minden egyéb ok nélkül, tisztán történetietlen egyoldalúságból.³

Nagy kár ez nyelvjárás-tanunk történetében, mert Révainak volt jó érzéke finom nyelvi sajátságok megfigyelésére. A szókezdő *m* elveszésére idézi a népet: »auditur certe vulgus nostrum, in quibusdam prouinciis et sic loqui: *eg látom, eg ette pro meg látom, meg ette: videbo, comedit, absumsit.*« Bár kérdése is egészen hamis, példái, a latinokat sem véve ki, mit sem bizonyítanak,⁴ de e megfigyelés igen finom érzékre vall. S az sem megvetendő, hogy Révai már ismeri és kifejti az özést⁵: »obscuro e in ó mutato, olim nimium familiaria, neque hodie ingrata sunt: *szöm, emberök, nevekődés, életökben.*«

S még ha a régi nyelv megerősíti is az élő nyelv hangváltozásait, még akkor is hibáztatja, akkor a múltat is inkább hibáztatja, mintsem hogy a népnyelv adatainak létjogot adjon. A szótagzáró *l* elveszéséből eredő pótlónyújtás jelenségei (a *bódog, fót* stb.) nála hibák. »Vitium hoc non solum hodiernis est nimium familiare; sed etiam antiquis fuit frequentissimum.«⁶

Csak az, a ki így teljesen elzárkózik a népnyelv tanulmányától, csak az juthat aztán oly hamis eredményekre, hogy pl. a magyar nyelvnek nincsenek kettőshangzói. »Hallucinantur, qui in lingua nostra diphtongos fingunt, cum nullae sunt.«⁷ S a népnyelv e szenvedélyes megvetése nem egyezik természetesen a szintén népi eredetű *-ódik, -ödik* féle igeképzéssel sem, a mely »rémitő tsodák« hallatára »szakad az igaz Magyarinak szíve.«⁸ Hol itt a történeti felfogás?

¹ R. Gramm. 1:292. — ² R. Gramm. 1:942. — ³ Vö. R. Gramm. 1:36., 49.; Ant. 65. a *fél* tárgyalásánál. — ⁴ R. Gramm. 1:202. — ⁵ Vö. Ant. 69. és R. Gramm. 1:62. — ⁶ R. Gramm. 1:24. — ⁷ Tentamen 2. és azonkívül vö. R. Gramm. 1:64. — ⁸ Magyar Deákság 1:65.

VII. Viszonyuk a nyelvújításhoz.

Grimm, a nagy pogány, a ki hosszú életén végig szinte beleélte magát az őskori germánok természetes viszonyaiba, mindvégig féltékenyen őrködött a nyelv természetes fejlődése fölött. Csak gúnnyal fogadja a nyelvhelyesség zsarnokoskodó törvényhozóit, és roppant jellemző az a kijelentése, a mikor nyelvtaníró elődeinek fokozatos elértéktelenedését, azzal magyarázza, hogy lassanként elveszett náluk a nyelvtaníró ártatlansága¹ (die Unschuld der Grammatiker). Érthető tehát, hogy Grimm miért viselkedett egész életében oly elutasítóan a német nyelvújító törekvésekkel szemben.²

Ámbár volt idő, a mikor nem egészen így gondolkozott. Még 1815-ben³ a németesítés mellett nyilatkozik. Lelkes szavakkal lázad fel a francia nyelv alkalmazása, a sok idegen szó ellen. »Das gute deutsche Volk zeige . . . jetzt seine mannheit in bescheidenheit, und thue nicht dick (d. h. gross) sondern recht, so wird es am ende siegreich stehen bleiben, und auch nur deutsche wörter auf seine zunge nehmen, und seine herrscher werden sich scheuen ihm andere zu bieten.«

Azonban ez még nem a tudós szava. A Grimm testvérek a német nyelvújítás gyűlöletét csak később tanulják meg Goethétől,⁴ a ki Campét, az új német nyelvújítás főmesterét csak megvetni tudja, csak xéniáira méltatja, s ebben munkáinak elmellőzése, vagy kellemetlen érvényesítése vezethette. A sértett költő-fejedelem varázsos hatalma a nyelvújítók ellenségeinek egész csapatát idézi fel, s ezek között elől áll az épp nyelvtanán dolgozó Grimm Jakab, kiben azonban a személyi okokból fakadó felfogás tudományos meggyőződéssé mélyed. 1809-ben Jean Paullal folytatott vitájában⁵ megvetéssel szól a nyelvújításról. *Störend, albern, sinnlos* ezek nála a *Sprachreinigung* jelzői. A német nyelvújítók két gyenge tételét támadja. A *wohllaut* szabályait, a melyek tetszés szerint csavarhatók és az egyformaságra való törekvést, a mely egy városhoz tenné hasonlónvá a nyelvet, a melynek nyflegyes utcáin egyenlő magas házak sorakoznak. De már nyelvtanának

¹ G. Gramm I¹: 74. — ² Ennek ismeretéhez vö. „A Mondolatról” szóló értekezésemet. — ³ Spielerei und Schwierigkeit. Kl. Schrift. 8: 411. — ⁴ Vö. Reinhold Steig: Goethe und Brüder Grimm. Berlin, 1892. 196. — ⁵ Hermes 2: 27—33. és Kl. Schrift. 1: 403.

első kötetében tudományosabb alapon áll.¹ A fáradhatatlanul alkotó nyelvszellemre bízta az újítást, arra, a mely Goethe felfogása szerint is csak a költészetben, a szenvedélyes beszéd alkalmával juthat érvényesülésre s nem józan szófaragók műhelyeiben. Még a puristáknak ama törekvéseiben, a mikor — megfelelő nyelvtani készséggel — szavakat újítanak idegenek helyett, lát valami jogosat. De mikor azt tapasztalja, hogy hangtörvények okozta változásokat (pl. umlautos alakokat) akarnak javítgatni, akkor döntőleg sújt le rájuk gyönyörű hasonlatával: »Wollte man ihm« — mondja e törekvésről — »Raum geben, so würde unsere mit Ehren zum Mannesalter heranreifende Sprache, der die früheren vollen Formen jetzt nicht mehr anstehen, einer verlebten Schönheit gleichen, die sich durch falsche Künste jugendlich, durch Flitterstaat ansehnlich machen möchte, und in welcher bald unser eigenes Bild nicht mehr zu erkennen wäre.«²

E felfogás megingathatatlanul egész életén jellemzi Grimmet. Kifejezésére azonban legtöbb alkalma a német nyelvbeli idegen szók németesítésének kérdésénél lehetett, hisz e kérdés minden nemzet nyelvújításának főtárgya.

Türelmes lelke itt is felfedezte a helyes utat. A »meghonosodott idegen szó nem idegen többé« elvét ama tisztaságában alkalmazza már, a mint az ma nyelvészeti hitvallásunk, bár a határokat ő sem tudja pontosan megszabni.³ S a mily nevetséges a törekvés a keresztény terminologia szavainak kiküszöbölésére, épp oly lehetetlen efféle szavakat, mint: *rose, röschén, viole, veilchen, fenster, kammer, tempel, pforte, schule, kaiser, meister, arzt* stb. kiküszöbölni, annál kevésbé, mert rajtuk a meghonosodásnak legbiztosabb ismertető jele: a továbbképzés már megfigyelhető. Helyesen mondja, mikor Campe az *oper-re singesschauspiel-t*, a *façade-ra antlitzseite-t* ajánlott, hogy »es klingt, aber ist nicht deutsch.«

Még kevésbé jogosult e törekvés a nyelvtani műnyelvben, s ott bizonyos nyelvészeti-gyakorlati akadályai is vannak.¹ És szellemesen mutatott rá 1828-ban² ama veszedelmekre, a melyek

¹ G. Gramm. 1^a: 13. és 15. — ² Vö. »Über die Alterthümer des deutschen Rechts« 1841. Kl. Schrift. 8: 545., 546.; 1846-ból. Vö. Kl. Schrift. 7: 558.; Die Sprachpedanten. 1848. Kl. Schrift. 7: 215.; Über das Pedantische Kl. Schrift. 1: 328. — ³ Gesch. d. d. Sprache. 5. Wbuch 26., 27. — ⁴ Gramm. 1^a: 29. Raskra mutat, kinek akkori nyelvészeti munkái teljesen élvezhetlenekké váltak e miatt. Ő még az esetneveket (gen. dat. stb.) is lefordította; vö. még: Kl. Schrift. 6: 308. — ⁵ Kl. Schrift. 4: 377.

ez elvek következetlen alkalmazóit fenyegetik. A legmulatságosabb a Zeune esete volt, a ki gót nyelvtanát németesítetten »eine geschichtliche sprachlehre«-nek keresztelte el, de ugyane könyv címlapján a »gothische sprachformen und sprachproben« szavakat ott felejtette.

S hogy Révai mikép gondolkozott »szédült fejű« szókergetőinkről, kik »tétova szökdöső zavaros tsekély tudománnyal«, »szerentsétlen törekedésekkel minden részeiben elrutítják és rémítő hitvány gyommal megrakják« nyelvünket, azt hosszasan felesleges jellemeznem.¹ Jól tudja ő is, hogy »éktelenül rontják a' nyelvet némelly új szókoholók, magokat hányó-vető tudatlan bódult fejek.«² Az idegen szó üldözésének ő is ellensége, bár az a vigasztalása, hogy a románoknak, galloknak, angoloknak nyelvében is van idegen szó, Adelungtól származik.³ Jó magyar nyelvérzékével lehetetlenné teszi azokat, a kik a régi jó *hazafi* (= *civis*) helyett »a rossz költésű *honnyi* záp tojásba belebódulnak« és nagy dicséretére említhetjük, hogy e torzalak elfogadásánál többre becsüli az idegen, de meghonosodott *polgár*-t is.

Ám nagy elveiről sokszor megfélemedezik;⁴ a ki oly kegyetlen iróniával szégyeníti meg a nyelvújítás torz-törekvéseit, maga is nem egyszer beáll az újítók sorába, ha a felújító alakjában is. Egyoldalú régiségimádása itt is elragadja és kimondja nagyon is nem csalhatatlan tanácsát a nyelvújításra vonatkozólag: »Térjünk vissza a' régiekhez. Náluk találjuk fel a' hibátlanságot megtartásra, a' szóhajtogatásnak, szószármaztatásnak, szókötésnek tsalhatatlan szabásait.«⁴ Vissza is tér nem egyszer. Az ikes igéken kívül izgat »a Magyarok királynéjok, Fejedelmök«-féle kifejezések felújítása mellett, sőt a régiségnek támogatása nélkül is újít és a *latin* helyett a hangzóillesztő *latán*-t használja összes munkáiban a *Benedictus Benedek*, *Damianus Demjén*, *Gregorius Gergely*, *Sebastianus Sebestyén* analógiájának lehetséges, de felesleges alkalmazásával.

A nyelvnek történeti felfogását csak az tudta épségben keresztülvinni összes műveiben, kinek e felfogás nemcsak jeligéje, hanem munka- és életelve volt.

¹ Alázatos segedelemkérés 3. — ² Magyar Deákság 1 : 69. — ³ Antiquit. 90. és Magyar Deákság 1 : 25. — ⁴ Magyar Deákság 2 : 9.

VIII. Utókorok megvilágításában.

Igen szépen mondja Bernays¹ az igazi tudós-tanárokról: »Sie lehren, indem sie uns an ihrem Lernen theilnehmen lassen.« A tanulás e részesei a hű tanítványok és alkotásaik mesterük ismeretéhez nélkülözhetetlen források, mert bennük nyilatkozik meg a nagy eszmék első érvényesítőinek utókorukra tett hatása.

Sajátságos, de érthető jelenség, hogy se Grimm, se Révai nem alkottak mai értelemben vett nyelvészeti iskolát. Maga Grimm is érezte, hogy nincsenek szorosabb értelemben vett követői.² Nem is volt ő jó egyetemi tanár. Természetének mindvégig inkább megfelelt a tanulás, mint a tanítás »... eine unüberwindliche neigung meiner natur« — mondja — »immer lieber fort zu untersuchen, als das untersuchte darzustellen.«³ De a Grimm hatása személyi vonatkozásoknak hatásán felül emelkedett. Ahhoz, hogy valaki Grimmnek tanítványa lehessen, ahhoz egy Grimm tüneményes sokoldalúsága lett volna szükséges. Személyi iskolát nem alkotott, de eszméit felkapták a tudomány különböző munkásai — e nagy örökség egynek sok lett volna, osztozkodni kellett rajta — és mindenki tudja, hogy Dieznek román grammatikája, Zeussnak kelta nyelvkönyve és Miklosichnak egész összehasonlító munkássága Grimm irányára utal bennünket.

Révai erős egyénisége, könnyen áttekinthető nyelvtudományi munkássága csak személyi iskola alapítására lett volna hivatva. De csak az egyetlen Horvát István tanulta el a multba meredt nyelvészeti törekvéseit, ez is a hibáknak oly túlzásával, hogy korcs, évtizedek alatt elbukó ábránd lett e törekvésekből.

Pedig mind a kettejükben sok volt a személyi iskolát alapító mesterek tulajdonságaiból. Mind a kettő — ki több joggal, ki kevesebb — önállóságának és eredetiségének nagy tudatában volt. »Das Beste gethan hat derjenige, welcher das meiste Neue den in gleichem Feld mit ihm arbeitenden zu sagen vermag, und ich bin willig Neues und Besseres zu vernehmen« mondja Grimm 34 éves korában,⁴ és hogy többet ne említsek, még 63 éves korában kiadott munkájában, a német nyelv történetének rajzában is őszintén mondja, hogy »von der grossen heer-

¹ M. Bernays: Zur neueren Literaturgeschichte 2:354. — ² Maga kifejti ezt: Zur Recension der deutschen Grammatik. Kl. Schrift. 8.:508. és Gesch. d. d. Sprache 13. — ³ G. Gramm. 1^a:5. — ⁴ G. Gramm. 1^a:25.

strasse abwärts liebe ich es durch enge kornfelder zu wandeln und ein verkrochenes wiesenblümchen zu brechen, nach dem andere sich nicht niederbücken würden.« Ez önállóságukkal szoros kapcsolatban van munkáiknak stílusa. »Im höchsten Masse individuell« mondják a Grimméről,¹ s bizonyos, hogy szépen írt Grimm németül. De tagadhatatlan, hogy mondatszerkesztéseiben van valami nehézkesség. Írásainak olvasásába elmerülve, mintha germán őserdőben járnánk. Hatalmas tölgyek merednek ott az égnek, harmattól nedves a moha és csak ritkán üti meg fülünket egy kis pataknak csevegése. De fent, az elsárgult lombok közt az élő napnak melengető sugarai csillannak elő és nagynéha szellők is járnak a tölgyek között. Révai, míg latin írásaiban csak szenvedélyes kifakadásainak adhatott kifejezést, de mint egyén stílusával nem ragyoghatott, magyar munkáiban mesterként áll előttünk, mint magyar stílművész. Gondoljunk csak arra a cikkére, a melylyel megkezdette ujságírói működését Pozsonyban.²

Grimm Jakab egyike a világirodalom legvonzóbb alakjainak. Vilmos öcsece iránt való mesés szeretete, de különösen az a bámulatos rajongás, a melylyel egyik végrendeletében, 56 éves korában édes anyjáról emlékezik,³ eléggé méltóvá tették e kijelentésre. Alapjában, mint Révai, költő-lélek. Ez a nyelvész rajongott Rafaelért, Leonardo da Vinciért és Tizianért.⁴ És öregén, a mikor már élemedett kora álmaitól is megrabolja, éjtszakánként felkél ágyából s mint nyelvészeti anyagát szokta volt, czédulára jegyzi az álmatlan éjtszakák bús hangulatát.⁵ De, Révainkkal szemben, ne feledjük e kedves optimizmus okait. Szenvedései a Révaiéit meg sem közelíthetik. 1854-ben, 69 éves korában még azt mondhatta Grimm: »meine blicke erhellten sich je länger, je mehr und sind noch ungetrübt.«⁶

Szegény Révai méltán adta magának a mártir nevezetet. Egész élete vándorlás, csalódás. S a ki legfényesebb állapotára, egyetemi tanári korára gondol, az olvassa el az e korban hozzá intézett leveleket (N. Múz. 2255 Q. Lat.) 100, 50, 10 frtos küldemé-

¹ R. Steig: Goethe und die Br. Gr. 235. — ² Vö. Hirmondó 1874. 1—10.; közölve jó része Bánóczinál 97. — ³ E végrendeletének utolsó sorai: »Fasset euch über mich, die verwandtenliebe ist noch das heiligste auf der welt, und gedenket mein, wie ich meiner lieben mutter gedenke. Am samstag, 18. sept. 1841. 9 uhr abends. Jacob Grimm.« Kl. Schrift. 8 : 464. — ⁴ R. Steig. 10. — ⁵ Kl. Schrift. I. 21. — ⁶ Wbuch 68

nyekről, jobbadán alamizsnákról szólnak ezek (a derék Mártonfi püspök küldte legnagyobb részüket), a melyek nélkül el kellett volna pusztulnia. E viszonyok s az általuk keletkezett betegségek eléggé megmagyarázzák izgága természetét, a melytől legjobb barátai is szenvedtek néha.¹ S azután egész életén át kellett szenvednie amaz esztendőkért, a melyeket mint piarista-szerzetes töltött el. »A piaristák gyűlölték, mert megszűnt piarista lenni. A jezsuiták, mert piarista volt«, mondja róla Guzmics.² S nagyon igaza van Riedl Frigyesnek is: »Nem szeretett és nem szerették.«

Révai szerencsétlen sorsa megmagyarázza munkásságának nagy mennyiségbeli különbségét is. A szegény expiarista már rég összeomlott emésztő munkásságában (meghalt 1807) és Grimm 1852. januárjában, 67. születése-napján szótárának első íveit javíthatja. Munkásságának épp ama pontján, a mikor be akarta fejezni nyelvtanát, szótárt akar kiadni,³ mikor már gyűlni kezdenek hallgatói, életcéljának alig egy pár évi, nagyon szerény élvezése után ragadja el a halál amazt, emez a csendes aggkorba tiszta lélekkel jut el.

Nagy szerencsétlenség bizonynyal irodalmunkra az a sors, a mely Révai osztályrésze volt egész életében. Ki tudja, szárnyaló lelke talán később helyes, igazán történeti útra terelte volna nyelvészeti törekvéseit. Ez azonban, fájdalom, nem történt meg. Törekvései nagyon fontosak nemzeti nyelvészetünk történetében, mert nagy hozzáértéssel tett nálunk termékenynyé kívülről hozott eszméket. De nyelvtörténeti felfogása nem különbözik attól az általános történeti láztól, a mely már őt megelőzőleg meghonosult volt a romantikusok révén a német irodalomban. Révait nem szabad irodalmunk köréből kiemelnünk, és oktanul ellene és magunk ellen vétkezünk, ha minden áron Grimm mellé, sőt elé állítjuk.

S idegen tollakkal nem akarván ékeskedni, kötelességünk volt mindezeknek bebizonyítása.

¹ L. pl. Takáts barátjának 1804-ben kelt hozzá intézett levelét. —

² Tud. Gyűjt. 1830. 2:5. — ³ Segedelemkérés (1806.)

A MONDOLATRÓL ÉS NYELVÚJÍTÁSUNK EGY ELHANYAGOLT FORRÁSÁRÓL.

I.

A Mondolat, ez a 102 lapnyi röpirat sokat jelent nyelvújításunk fejlődésében. Vele indul meg a nyelv újításának irodalmi tárgyalása, mert megjelenésének esztendejében, 1813-ban izgatott hangú vita kezdődik, s ez a kérdésnek tárgyas és józan tárgyalására vezetett.*

Azonban e röpirat más tekintetben is igen fontos nyelvújításunk ismeretéhez. Ez a szellemes tréfa formájában, tartalmában először utal bennünket arra a nagy és eddig teljesen figyelmen kívül hagyott hatásra, a melylyel a német nyelvújítás volt a mi nyelv bővítő és tisztító törekvéseinkre.

Mert nyelvújításunkat megelőzőleg, részint vele egyidőben, a német irodalomban is oly kor fejlődött, a melyet nyelvújító törekvések jellemeznek s e törekvéseknek összes hullámai eljutottak hozzánk is. De ez a német nyelvújítás nem éppen méltányos sorsban részesült a német nyelvészet modern munkásaitól. Paul *Grundriss*ában megemlítsre se méltatja őket, Raumer a német nyelvészet történetéről írt munkájában azonképpen.** Elfeledett irodalom ez, melynek emlékeit legfeljebb csak a berlini *Sprachverein* nyelv művelői őrzik. De nekünk, hogy nyelvújításunk számtalan utánzó törekvését megérthessük s hogy valaha ama szép anyag alapján, a mely hosszú évek munkája után immár össze van gyűjtve Szily szótárában,*** nyelvújításunk történetét meg lehessen írni, vissza kell térnünk a múlt e mohlepte emlékeihez.

* Vö. Balassa Józsefnek szép kiadását s kérdésünkben alapvető bevezetését (Heinrich Gusztáv Régi Magyar Könyvtárának X. füzetében).

** Rud. von Raumer: Geschichte der germ. Philologie.

*** E nagy munka legérdekesebb ismertetései Simonyinak a Pester Lloyd-ban és Zolnainak a Nyrben írt bírálata, azonfölül a lipcei Litt. Centralblatté (1902).

A német nyelvújító törekvések legkimagaslóbb alakja, korának egyik igen nevezetes embere: Joachim Heinrich Campe,* a híres pedagógus és ifjúsági író, a Humboldt fiúk nevelője, Kantnak, Lessingnek, Mendelssohnnak barátja.** Óriási munkásságának azt a részét, melylyel foglalkoznunk kell, ő maga sem első helyen említi önszerkesztette sírfeliratában: »Er pflanzte wenngleich nicht immer mit gleicher Einsicht und mit gleichem Glück, doch immer mit gleichem Eifer und mit gleicher Treue Bäume in Gärten und Wälder, Wörter in die Sprache und Tugenden in die Herzen der Jugend.« Nyelvújító törekvései, melyeknek végső eredménye évtizedek kinyomtatott előmunkálatainak befejezése: nagy németesítő szótára 1813 elején jelent meg,*** elkeseredett és hatalmas ellenségeket szereztek számára. Kortársai ugyanis nem tértek napirendre Németországban sem e törekvések fölött. Nagy röpirat-irodalom keletkezik s a vitába nem kisebb emberek szólnak bele Campe ellen, mint Goethe s utána Grimm Jakab.† *Puristák*-nak nevezte a kor Campet és követőit s ezen ugyanaz értendő, mint a mi »nyelvújító«-inkon. Mert az idegen szók fordításán kívül Campe-ék pl. az umlautos alakoknak is ellenségei.

A »törhetetlen purizmus«, a hogy Grimm tisztelgette őket, a »*Sprach-Jacobinismus*«, a hogy Wieland összefoglalja törekvéseiket, a »Wolk-féle influenza«, a hogy Goetheék gúnyolják embe-reink munkásságát, magyarázatul szolgál ama csekély hatáshoz, a melylyel Campeék voltak a német irodalmi nyelv fejlődésére, s ez nyelvészeti szempontból jogosabbá teszi elfeledésüket, mint nyelvészettörténeti szempontból. Egy pár szó (*Zerrbild* = *Carri-catur*, *Kunststrasse* = *Chaussée*, *Stelldichein* = *Rendez-vous* stb.) s az idegen szavak lehető elkerülésére irányzott törekvés, kimeríti a német Aristarchosznak (Heyne így nevezte Campet) a nyelvre tett hatását.

De a forradalom, a mit e törekvések keltettek, sok tanuságot tartalmaz, ismétlem, a mi szempontunkból is. Balassa József Mondolat-kiadásának bevezetésében a következő két Kölcseny-idezetet olvashatjuk: »Akarnám tudni, hogy nagy-e, vagy kicsiny

* Vö. Dr. J. Leyser: J. H. Campe. Ein Lebensbild aus dem Zeitalter der Aufklärung. Braunschweig, 1877. Két kötet.

** Vö. Leyser II. kötetében kiadott levelezését.

*** *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung, . . . von J. H. Campe. Braunschweig, 1813.*

† Vö. Grimm és Révai című munkám VII. szakaszát.

a munka — t. i. a Mondolat — s ha van-e a végén bizonyos catalogus, mely az új szókat foglalja magában, pl. *vigallicza* stb. *ha az egész munkának tónusa hasonlít-e ahhoz, melylyel Schulz a Campe új németiségét csúfolá?* Nem ok nélkül kértem ezeket . . . » s megint: »Még 1809 körül készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó Hazafi, Szentgyörgyi József egy kis munkát, melyet ő Barczafalvinak szavával Mondolatnak nevezett s *abban Schulz új Németiségének formájára* a rossz Neologokat elmésen kicsúfolta.« — Balassának személyes figyelmeztetése sarkalt e kérdés tisztázására. Ki lehetett az a Schulz, kinek Camperől írt gúnyolódása Szentgyörgyiékre hathatott? mi kapcsolat van munkáik között? — S a német nyelvújításnak a magyarra tett hatásának ismeretéhez első kísérletül mindenképpen helyes lesz a Mondolatból kiindulnunk, nyelvújító törekvéseinknek ez első fontosabb irodalmi tárgyalásából.

II.

A Mondolat szókincese sok tekintetben hasonlít a Campe németesítő szótárának anyagához. Szentgyörgyi saját alkotásaikkal is gúnyolja a túlzókat és így saját tréfás alkotásain kívül a koráig keletkezett újonnan képzett szók egy részének gyűjteménye az ő munkája. Campe is szótárában mindig felsorolja ama kísérleteket, melyek az ő működéséig történtek az illető szó németesítését illetőleg. Szókincsük egybevetésében idegen, latin és francia szavakból indultam ki s egybevetettem, mint fejezi ki e szavakat a Mondolat és hogyan vannak megnémetesítve Campenál. A Mondolatban aránylag kevés olyan szót találtam, a melyeknek németesítése már Campenál meg ne lett volna. Ez német hatást bizonyít, mert idegen szókincsünk nem volt soha azonos a németekével. Természetesen, itt nem szabad felednünk azt, hogy idegen szavak pótlásánál ugyanazon eredményekre juthatnak egymástól elszigetelten élő újítók is, ha közös elveik vannak, minő p. a szószerinti fordítás. A ki azonban azt a szoros kapcsolatot ismeri, mely Kazinczy e korának magyar irodalma s a német közt fennállt, meg fogja érteni ama feltevésünket, hogy ilyen esetekben átvételre kell következtetnünk.

Különben e kísérletemben szándékosan nem magyarázgatok. Az idegen szavak mellé odateszem a Mondolat fordítását s e mellé a Campe fordítási ajánlatai közül azt, a melyik e pótlással egyezik s annak egykor mintája lehetett. Régi alkotások és újak

fognak itt váltakozni, de itt nem a szók első előfordulásának kérdéséről van szó, hanem egy ennél sokkal magasabbrendűről: a német nyelvújításnak a magyarra tett hatásáról s e hatás hangsúlyozásának helyessége ez összevetésből is ki fog tűnni. De a magyar nyelvújítás történetét csak akkor érthetjük majd meg teljesen, ha Szily egész szókincsének az egész Campehoz való viszonya — ez adott minta szerint — tisztázva lesz.

367 idegen szónak fordítása van meg a Mondolatban. Ebből 92-re nincs német fordítás Campeban. De ne feledjük, hogy e 92 szó filozófiai kifejezésekből (pl. *philosophia transcendentalis*, *phil. moralis* stb.), tréfás szóalkotásokból (*Jupiter: Komám uram*, *Mennydurrogtató*; *protestans: másvallásbeli*; *Musa: tünöngye*; *ursa minor: kuntargoncza* stb.) került össze. A többire már van pótló ajánlat, gondolat Campeban. Hogy ezek közül melyek egyeznek a Mondolatban már meglevő fordításokkal, pótlásokkal, szellemben, elvben, azt a következő összeállításban kényelmesen megfigyelhetjük.

accidens: hozzálmány; etwas Zufälliges, das Zufällige, die Zufälligkeit.

accidentia: hivatalbeli hulladék; Nebeneinkünfte, Nebengebühren, Nebengefälle, Zufälligkeit.

advocatus: ügyész; Sachwalter.

aesthetica, scientia gustus: * 1. ízlelőtudomány; Geschmackslehre. 2. érzedmény; Gefühlslehre.

aether: villó; die Heitere (Kloppstock alkotása).

algebra: betűtudás; die Zeichenrechnung, Buchstabenrechnung; Campe Lehre-vel összetett szót ajánl (Zeichungslehre).

allegro: vigallicza; munter, lebhaft, hurtig. C. csak körülírással tudja kifejezni, mert

»Frohstück, Frohspiel möchten wol keinen Beifall finden.«

amphibiologia: hüllősmérettség; C. az amphibie-t »Kaltblü-ter«-rel fordítja.

analogia: szinténség, Gleichförmigkeit.

annales: évkönyv; das Jahrbuch.

antecessor: előd; der Vorgänger, Vorweser.

antimonium: dárdafény; Spiessglas. (A német szó a Mond-
ban is említve.)

appendix: függelék; der Anhang.

appetitus: evéskivánc; die Esslust.

archivum: irtár; Schriftgewölbe, Schriftschatz.

arithmetica: számtudás; Zahlenlehre.

astronomus: egész. E szó C-nál Stern-nel összetett szavak-

* Az idegen szavaknak Campenál látható németesített alakjait feleslegesnek tartottam itt újra kitenni (pl. az *ia* végű latin szavaknak németesített *ie*-s alakja stb.) A Mondolatban több jelentéssel szereplő szavak összes jelentéseinek megfelelőit kikutattam.

- kal van kifejezve. (Sternforscher stb), de vö. astronomie: Himmelskunde.
- avantgárda: előtaltom; der Vor-
trab, Vorhut.
- barometrum: nehézmértze, Schwer-
messer.
- batteria: ágyúpad, Kanonenherd,
Geschützbett.
- bibliotheca: könyvtár, Bücher-
saal, Bücherschatz.
- brochure: repülőírás; Flugschrift.
- calendarium: naprá; Tagweiser.
- calligraphia: szépirákság; Schön-
schreibung, Schönschreibekunst.
- casus: esemény; der Fall.
- causa fundamentalis: okalap,
Grundsache, Quelle; de vö.
fundament: Grund, Grund-
lage.
- centrum: középpont, Mittelpunkt.
- chemicus: titkáts. Természetesen
másképp fordítja, de meg van
említve, hogy némelyek a
chemistisch és mystisch (ge-
heimsinnig) szavakat össze-
keverik.
- circularis instructio: kerengő út-
mutatás; vö. C.: circulaire:
der Umlauf; instruction:
Unterricht, Anweisung.
- circumstantia: környülmény; der
Umstand.
- circus: körtér; Kreisbahn, Schau-
kreis.
- classis: rekentze. »Classe kann
für eingebürgert gelten.
Sonst haben wir auch Ord-
nung, Gattung und Fach
dafür.«
- clima: hajlag; Himmelstrich
(»Himmelstrich« a Mond-ban
is kitéve), Endstrich, Luft-
gürtel.
- comma: vágtató; der Strich, der
Beistrich, Strichel, Strich-
lein.
- concert: muzsikóösszönösi; »das
Zusammenspielen mehrerer
Tonspieler.«
- consanguinea: vértestné; vö. C.
consanguinität: die Bluts-
verwandtschaft.
- consecrarium: folyadék; eine Folge,
ein Folgesatz.
- consistens: államlós; bestandsam;
consistentia: állatosság; Fes-
tigkeit, Haltbarkeit, Bestand;
Herder: Bestandheit.
- cotta: hangbetűzet; Tonzeichen.
- dialectus: szájmod; die Mundart.
- diligentia: szorg; C. diligence:
Fleiss. (Talán az egytagú
fordítás hatása).
- distingvere: különölni; unter-
scheiden.
- documentum; tanítási, tanulási,
tanulmány; C. document:
Urkunde, Beleg.
- echo: visszhang; der Wiederhall,
der Wiederklang, Rückhall.
- eductum: kihozatal; Auszug.
- egoismus: ennénség; Selbstheit
Selbstigkeit.
- epocha: évszak; Zeitabschnitt,
Zeitmahl.
- evolutio: felfejtődés; Entwickelung.
- existentia (modalis): (módi) va-
gyonság; C. existenz: Da-
sein, Wesenheit.
- extractum: kihuzat; der Auszug.
- extraordinarium: rendkívüles;
ausserordentlich.
- fanatismus: rajlódás; Schwär-
merei. (A német minta a
Mond-ban is megemlítve).
- fregat: másodrangú hajó; Mit-
telkriegsschiff.
- fundare, statuere: alapítani; fun-
dari: fenekleni. C. foundation:
die Gründung; fundiren:
gründen.
- genealogia: nemzetsor; Geschlechts-
folge, Geschlechtsleiter. (A

- Mond.-ban említett Stamm-
buch-hoz itt Stammbaum
van.)
- gens d'armes : armás; Waffemann.
genius : őrlélek; Schutzgeist.
geometria : teréjtudákság; Feld-,
Landmesskunst.
- grammatica hung.: anybeszélet,
nyelvéség; C. Grammatik;
Sprachlehre; grammaticus:
beszélettudós; nyelvés,
nyelvűmives; C. Sprachlehrer,
Sprachkünstler.
- horizon : láttárság, Sehkreis, Ge-
sichtskreis.
- hydraulica : vízepítés; Wasser-
kraftlehre; C. Hydrauliker:
Wasserbaumeister.
- impressio : benyomat; Eindruck.
inquisitio : vallásmotozás; Glau-
bensuntersuchung.
- insurgere : felülni; aufstehen, sich
erheben.
- insurrectio : országotalom; Land-
wehr.
- interessentia : részelkedés; C. inte-
resse : Vorthail; interessent:
Theilnehmer.
- intueri : nézlelni; C. intuition:
Anschauung.
- jus : birtigaz; das Recht.
- lapis phil. böltskő; der Weisen-
stein.
- liber manualis : kézkönyv; C.
Manual: Handbuch.
- linea : vonat; Strich, Zug.
- lithotomia : kőmettézékség; C. li-
thonomie: der Steinschnitt.
- manifestare : nyilvánítani; C.
manifestiren: offenbaren.
- mechanica : moztönytudákság; die
Bewegungslehre.
- monarchia : magánországlomány;
die Alleinherrschaft. »Die
Selbstherrschaft ist soviel,
als Autocratie«. Ezért nem
látunk »önnönországlomány«-
féle alakot?
- monumentum : 1. emlék; Denk-
mahl. 2. sarampó (oszlop);
Erinnerungsstein.
- nympha : 1. tündérke; Elfe. 2.
delinke; Luftdirne. 3. Nim-
lány; Mädchen, Geistes-
mädchen, Nimfe.
- objective : tárgyilag; C. objecti-
visch: gegenständlich.
- obligatio : kötlevel; C. obligato-
risch: verbindend.
- ontologia : lönyödmény; Wesen-
lehre.
- opera : zengemény; ein Singe-
spiel.
- opinio : vélemény; die Meinung.
- oratio : mondat; eine Rede.
- organicum : 1. élöeszközös; C.
organ : Lebenswerkzeug. 2.
organum : szertetem; Werk-
zeug.
- orthographia : betűírás; Recht-
schreibung, Rechtschreibe-
kunst.
- passionatus : szenvedelmes; C.
passion : die Leidenschaft.
- patriota : földemi; Vaterländer,
vaterländisch.
- penetratio : behatás; das Ein-
dringen.
- peripharia : körny; der Umkreis.
- phaenomenon : jelenlet; die Er-
scheinung.
- philosophia : okértékség; Ver-
nunftwissenschaft; phil. na-
tur.: természetvilágértékség;
Weltweisheit.
- plenarie : kitsordultig; überflüssig,
überschwenglich.
- poëta : képzelmész; C. poëtafter:
Reimier, Dichterling, Versler.
- populatio : népségelem, die Be-
völkerung.
- possibilitas : lehette; die Mög-
lichkeit.
- principium : 1. gyökérhiszem, die
Grundlehren. 2. fenéktétel.
der Grundsatz. 3. észok: Er-

kenntnissgrund, Erkenntniss
 quelle. 4. okforrás: der
 Grund oder die Quelle.
 providentia: előgondoskodás; die
 Vorsicht, Vorsehung.
 prosodia: nyutszamság; die Län-
 gemessung.
 publicum: közvimálly; Gemein-
 wesen.
 quadrangulum: négyeglet; das
 Geviere, das Gevierte.
 qualificare: tulajdonságosítani; be-
 eigenschaften.
 reciprocare: viszonlani, erwiedern.
 rectificatio; megtisztálás; die
 Reinigung.
 reflexio: visszfigyelés; der Wider-
 schein, die Überlegung.
 rhetorica: mondákság; die Rede-
 kunst.
 scientia: tanulmány; die Wissen-
 schaft.
 scriptura: iramat; Schreiberei.
 secretarius: titokírász; der Ge-
 heimschreiber.
 seminarium: veteményedelem;
 Pflanzschule.
 senatus consultum: tanács vég-
 zés; der Rathschluss.
 sors: életfekvés; Lage.
 specific: jelségessen; namentlich,
 stückweise; vö. specificiren:
 verzeichnen.
 spiritus vini: borlelke; der Wein-
 geist.
 spiritus: 1. szesz; Geist; 2. ihle-
 mény; Hauch.
 subjectum: 1. gondtőkelet; Grund-

begriff. 2. előképzelő; Vor-
 derglied. Érdekes, hogy a
 Fruchtbringende Gesellschaft
 erre az *Unterstand* szót
 ajánlotta. Ez nem lett ál-
 talánossá. De a *Gegenstand*
 (objectum) ugyane forrásból
 behatolt a német irodalmi
 nyelvbe.
 superficialius: felüleges, felületes;
 C. superficielle: oberfläch-
 lich, flächlich.
 syntaxis: szófejtetés; die Wort-
 führung (már Gotsched-nál)
 taxa: rangdíj; Satzpreis, Werth-
 bestimmung.
 telegraphus: messzíró; der Fern-
 schreiber.
 terminus technicus: műszó; ein
 Kunstausdruck.
 theatrum: látodalom; Schau-
 bühne, Schauplatz.
 tragoedia: szomorjáték; das
 Trauerspiel.
 trapesium: asztalg; Tischlein,
 Tischchen.
 ubicatio: valaholottolás; Allge-
 genwart.
 uranologia phil.: éértékség; C.
 Uranographie: die Himmel-
 beschreibung.
 veteranus: régesztendő; Alt-
 krieger, Altermann.
 vocalis: önnöngös; der Selbst-
 lauter.
 journal: napirmány; ein Tage-
 buch, Zeitschrift, Tageblatt.

III.

De hát ki lehet az a Schulz, a ki Kölcsy szerint kigú-
 nyolta Campe nyelvújító törekvéseit?

A Schulz név már nem is név, hanem valóságos fogalom a
 német irodalomban. S ha még hozzáveszszük azt a lehetőséget,
 hogy talán még Schulze is lehetett az a Schulz, belátjuk a kér-
 dés nagy nehézségeit.

Leyser elsorolja Camperól írt munkájában * a Campe ellen írt bírálatokat, de ezek között Schulz nevet nem említ. Azonban külön kiemel egy »egyoldalú« bírálatot, mely a régi *Heidelberger Jahrbücher*-ben jelent meg, de szerzőjét nem említi, ám azt nem felejtí el, hogy e »gyűlöletes megítélés ellen külön *Ehrenrettung*«-ot írt Campe egy híve. Talán itt lappang a mi Schulzunk?

A nevezett évkönyvben ** csakugyan erős bírálat jelent meg Campe ellen. A bírálat okosan kiemelte Campeval szemben Adelung szótárának ama még ma is kiváló tulajdonságait, hogy szavaihoz idézett példái szavainak jelentését tisztán meghatározzák. Kifejti a német nyelvújítás főbb irányait (361. l.), hamisítónak nevezi Campet, de — nyelvújításáról nem szól külön semmit sem.

Nem volt tehát egyebet mit tennem, elmerültem a Schulzok tengerébe. Az *Allgemeine Deutsche Biographie*-ban nem találtam emberemre. Nyilvánvaló lett előttem, hogy ama megvetésből származott feledés, mely az utóbbi évtizedekben sötétségbe burkolta a szócsinálás ez ártatlan lovagjait, az újabb életrajzi irodalomra is rányomta a bélyegét. Egy kis Campe ellen intézett röpirat e szempontok szerint nem lehet méltó a megemlézésre. Régibb forrásokhoz kellett hát visszatérnem. De e régiak is nyelvészeti büszkeséggel síklanak el kérdéseink felett.

Sokat vártam a Mondolatnak német ismertetésétől.*** E sorok igen meleg hangon szólnak Kazinczyról. »Das Mondolat ist gegen einen der ersten magyarischen Schriftsteller — Franz von Kazinci — einen classischen Dichter und Philologen gerichtet und ebenso ungerecht als grob.« A Schulz-Campe-Mondolat viszonyról nincs semmi sem említve. Csak a 310. lapon mondja, a nyelvújítás védelmében: »Eine Sprache, deren Bildung noch nicht vollendet ist, kann nicht ohne Neologismen seyn. War es Cicero erlaubt neue Wörter zu bilden, und thun diess noch heut zu Tage die Deutschen, warum sollten nicht die Magyaren das Nämliche thun?«

Olvasva tehát Jördensnek,† Schlichtegrollnak †† korunkba eső Schulzairól, mindjárt kezdetben magára vonta figyelmemet

* Id. m. 344. l. jegyzet.

** Heidelbergische Jahrbücher der Lit. für Philologie stb. Zweyter Jahrg. 8. Heft 349—391. Két lap híján az egész füzetet e kritika tölti meg.

*** Allgemeine Literatur-Zeitung vom Jahre 1816. IV. 308. l.

† Lexicon deutscher Dichter und Prosaisten. Leipzig, 1806—11. 6 kötet.

†† Nekrolog der Deutschen. Gotha, 1790—180 6.

*schönbarttanzend*¹ vor Ihnen erscheine. Lassen Sie sich das nicht irren, lieber Herr *Regelmann* (so übersetze ich Kanonikus, gewiss mit Ihrem Beyfall). Nehmen wir an, dass Sie auf einer *Mummerey*² einen schlanken *Körperbau*³ sehen, werden Sie ihn darum reizend finden, weil seine *Antlitzseite*⁴ verdeckt ist? Werden Sie nicht an Gang und Haltung zu unterscheiden wissen, ob sie mit einer *Lust-dirne*⁵ oder mit einer keuschen Braut oder mit einer ehrsamem Gattin zu thun haben? Die *Mitleidung* (so gebe ich ganz wörtlich Sympathie) wird es Ihnen sagen, dass unsere Grundsätze *gleichartig oder gleichgeschlachtet*⁶ sind, und dass mithin, *alles übrige gleich*⁷ unsre *Empfindungsschattierungen* und unsre *Auswürfe* (so gebe ich ebenfalls nach ihrer Regel das Wort Projekte) es auch seyn müssen. Nehmen Sie also meine Hand und lassen Sie uns ein Schutz- und Trutzbündniss gegen den ganzen *Gesellschaftskörper*⁸ der *Attlehrigen* schliessen, die zum Glück nur Söldlinge in dem Buchstabenwesen (so übersetze ich, gewiss mit Ihrer Billigung, Literatur) sind, und die uns nicht durch ein *folgerechtes Vernunften*⁹ zu überzeugen, sondern durch *richtersprüchliche* (kritische, wie gefällt's?) und doch *flüchliche* Machtsprüche, oder durch *ziegenfüsslerische Zerrbilder*,¹⁰ die sie auf uns zeichnen lassen, erschrecken, und vom Guten abhalten wollen.

Leben Sie wohl. Mit dem nächsten *Schnellboten*¹¹ sende ich Ihnen ein Paar hundert Wörter, die ich Ihrer Beurtheilung unterwerfe. Fahren Sie unterdessen auch fort, und *äugeln*¹² Sie, nach holländisch-kunstverständiger Art, viel gute Wörter unserer Sprache ein. Es wird Ihnen gewiss glücklich von stattem gehen, und Sie werden dem deutschen *Gemeinwesen* dadurch zu zeigen fortfahren, dass Sie auch im *Tüpfelchen* (so sage ich ächt deutsch, anstatt Punkt) der Sprachbereicherung ein vorzüglich geschickter *Mehr-macher*¹³ sind.

Feltehetjük, hogy oly kapós névnek, mint ez a Schulz akkor volt, munkája nem maradt abban a lapban eltemetve. Különle-nyomatban bizonynyal bejárta a nagy Németországot is. Szent-györgyi és Somogyi a Mondolat szerzői európai műveltségű emberek voltak, s különösen a német irodalomban otthonosak.

Ám e személyi, helyesebben életrajzi mozzanatokra ezúttal nem terjeszkedhetek ki. Ehhez hazai könyvtárakban, első sorban hazai forrásokban való kutatásra volna szükségem, s erre most alkalmam nem lehet. De ha sikerült ez adataimmal rámutatnom nyelvújításunk történetének elhanyagolt forrására: a német hatásra, s ha sikerült beigazolnom a hozzá fűződő kérdések fontosságát, akkor dolgozatom elérte célját.

¹ maskirt, von dem alten deutschen Worte *Schönbart*, die Larve.

— ² Maskerade. — ³ Taille. — ⁴ Façade. — ⁵ fille de joie. — ⁶ homogene.

— ⁷ caeteris paribus. — ⁸ Corps. — ⁹ consequentes Raisonement. —

¹⁰ Karrikaturen. — ¹¹ Post. — ¹² inokuliren. — ¹³ Plusmacher.